

Eestis rahvusvahelise kaitse saanud isikute hetkeolukord ning integreeritus Eesti ühiskonda

UURINGURAPORT

Eestis rahvusvahelise kaitse saanud isikute hetkeolukord ning integreeritus Eesti ühiskonda

Kristina Kallas, Kristjan Kaldur

2011

SISUKORD

1	SISSEJUHATUS.....	4
	Uuringu metoodika.....	5
2	EESTI VARJUPAIGAPOLIITIKA JA AJALUGU	7
	Eesti varjupaigapoliitika ja õiguslik raamistik.....	7
	Varjupaigataotlejad ja rahvusvahelise kaitse saajad Eestis	8
3	LÕIMUMINE EESTI ÜHISKONDA: UURINGU TULEMUSED	14
	Elukoht ja elamistingimused	14
	Huvi Eesti kodakondsuse vastu.....	15
	Töö leidmine ja töötamine.....	16
	Diskrimineerimine ja rassism.....	20
	Haridus ja täiendkoolitus.....	21
	Eesti keele oskus ja õppimine	22
	Abi ja tugiteenuste kasutamine ning kogemused integratsiooniprogrammidega.....	26
	Ligipääs arstiabile	30
	Kogemused politseiga.....	31
	Suhtlusvõrgustik ja üldine lõimumine	32
	Infokanalid	34
	Ühiskondlik aktiivsus	35
	Tulevikuperspektiivid.....	36
4	FOOKUSGRUPP TUGIISIKUTEGA.....	38
5	JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD	43

BALTI UURINGUTE INSTITUUT
Lai 30, Tartu 51005, Eesti
www.ibs.ee

Uuringumeeskond soovib tänada kõiki intervjueeritavaid, kes nõustusid intervjuerijatega kohtuma ja informatsiooni ja oma arvamusi ning kogemusi jagama.

Tellija: Siseministeerium

Hankelepingu nr: 14-8.2/72-1

„Uuringut kaasrahastab Euroopa Liit Euroopa Pagulasfondi kaudu ja EV Siseministeerium“

1 SISSEJUHATUS

Rahvusvahelises plaanis on Eesti riik, millel on küllaltki lühiajaline kogemus varjupaigataotlejate ja pagulaste vastuvõtmisel. Eestis on pagulasi vastu võetud ja varjupaigapoliitikat rakendatud vaid viimased 14 aastat – alates 1997. aastast, kui hakkas kehtima esimene pagulaste seadus. Erinevalt oma lähinaabritest Soomest ja Rootsist ei ole Eesti varjupaigataotlejatele seni veel olnud peamine sihtriik. Suurem osa siia sattunud varjupaigataotlejaid on sihiks võtnud Põhjamaad ning on vaid juhuste kokkulangevuste tõttu sattunud Eestisse. Samas, nagu käesolev uuring näitab, kui juba kord ollakse Eestis saanud rahvusvaheline kaitse, seob suurem osa pagulasi oma tuleviku juba Eestiga.

Käesolev raport esitleb rahvusvahelise kaitse saanud isikute Eesti ühiskonda integreerumise hetkeolukorda ja probleeme ning väljakutseid. Võrreldes teiste Eestis legaalselt viibivate välismaalastega, on rahvusvahelise kaitse saanute arv imeväike – kokku vaid 45 inimest.¹ Sellise väikese hulga inimeste integreerimine ei tohiks kindlasti Eesti ühiskonnale üle jõu käia. Samas, lisaks Eesti lühiajalisele ja üksikjuhtumite põhisele kogemusele kaitse saanute integreerimisel, tuleb silmas pidada ka asjaolu, et osa rahvusvahelise kaitse saanutest eristuvad silmnähtavalt rassiliselt (mustanahalised ja Lõuna-Aasiast pärit inimesed)² või usukommite poolest (moslemid) tavapärastest välismaalastest Eestis, mis tekitab ühiskonda integreerumisel lisaväljakutseid.

Teise olulise aspektina peab rahvusvahelise kaitse saajate integratsioonipoliitika väljatöötamisel arvestama ka tulevikuperspektiivi: kui käesoleval hetkel on sihtgrupi väikese arvu tõttu võimalik lahendada nende integratsiooniprobleeme individuaalsete juhtumite põhiselt, siis üha kasvav varjupaigataotlejate ja selle tulemusena ka rahvusvahelise kaitse saanute arv tekitab vajaduse süstemaatilise lähenemise väljakujundamiseks koos hästitoimiva integratsioonimeetmete kogumiga. Täna seaduses sätestatud lähenemine rahvusvahelise kaitse saanud isikute vastuvõtu korraldamiseks ja integratsiooni soodustamiseks³ ei toimi, nagu näitab käesolev analüüs. Võttes arvesse kahte eelpool nimetatud aspekti, toob uuringumeeskond ühe peamise soovitusena välja vajaduse korraldada

¹ Seisuga 31.03.2011 (allikas: Siseministeerium, PPA).

² Sotsiaalteadustes kasutatakse ühiskonnas rassiliselt eristuvate gruppide kohta terminit “nähtav vähemus” (*visible minority*). Nähtavasse vähemusse kuulumine toob reeglina üldistele integreerumise probleemidele sageli kaasa ka rassismist või diskrimineerimisest tingitud väljakutsed.

³ Rahvusvahelise kaitse saanud isikute vastuvõtmist ja integratsiooni reguleerib välismaalastele rahvusvahelise kaitse andmise seaduse peatükk 4. Vaata täpsemalt allpool lk. 6-7.

ümber rahvusvahelise kaitse saajate vastuvõtmise kord ning arendada välja vajalikud integratsioonimeetmed.

Raport toob välja peamised rahvusvahelise kaitse saanud inimeste Eesti ühiskonda integreerumise kitsaskohad ja väljakutsed kaitse saanute seisukohast. Analüüsitakse nii elukoha leidmise, tööturule integreerumise, keeleõppe ja sotsiaalteenustele ligipääsu aspekte kui ka tulevikuperspektiive. Raporti viimane peatükk esitab rida soovitusi rahvusvahelise kaitse saanud isikute vastuvõtutingimuste ja integratsiooni parandamiseks. Raport on eelkõige mõeldud poliitikakujundajatele ja organisatsioonidele, kelle igapäevaseks tööks on rahvusvahelise kaitse saanud isikute integreerimine Eesti ühiskonda, kuid kindlasti leidub siin huvitavat ja vajalikku informatsiooni kõigile neile, kes on huvitatud Eestis elavate pagulaste igapäevaelust ja kohanemisest uue asukohamaaga.

Uuringu metoodika

Pagulaste integratsiooniprotsessi ja probleemide kaardistamise uuring teostati ajavahemikus aprill – juuni 2011. Andmete kogumiseks viidi läbi personaalintervjuud rahvusvahelise kaitse saajatega, mis toimusid nii silmast-silma vestluste kui ka telefoniintervjuude vormis. Intervjuude ettevalmistamise hetkel oli Eestis kokku 45 rahvusvahelise kaitse saajat, kuid nendega kontakti saamine osutus üsna keeruliseks ja aeganõudvaks protsessiks. Ühelt poolt olid osad kättesaadavad kontaktandmed juba aegunud ning uute kontaktide otsimine oli vaevaline, teiselt poolt ei leitud mõnede rahvusvahelise kaitse saajatega ühist suhtluskeelt. Rahvusvahelise kaitse saajatega otsiti kontakti peamiselt kolmel erineval viisil: 1) enamus kontaktandmeid saadi rahvusvahelise kaitse saajate tugiisikute kaudu ning tihti kasutati tugiisikuid ka esmase kontakti loomiseks; 2) tehti järelepäring olemasoleva info kohta Politsei- ja Piirivalveametis andmebaasist, eelkõige 1998-2000. aastatel rahvusvahelise kaitse saanud isikute kohta; 3) kaasmaalaste kohta küsiti kontaktandmeid rahvusvahelise kaitse saanud isikute käest.

Uuringumeeskonnal õnnestus identifitseerida 37 isiku kontaktandmed (sealhulgas 5 alaealist last, kes jäid lõplike intervjuude valimist välja), kuid 9 isikuga ei õnnestunud uurijatel kontakti saada.⁴ Seega kujunes lõplikuks algvalimi suuruseks 32 inimest. Kokku nõustus intervjuud andma 21 isikut (66% algvalimist, 18 meest ja 3 naist), 10 isikut keeldusid intervjuudes osalemast või nad ei leidnud selleks sobilikku aega. Intervjuud viidi läbi ilma tõlketa vene, inglise ja dari keeles valdavalt avalikes kohtades või erandjuhtudel ka intervjuueeritavate juures

⁴ See puudutab eelkõige neid kaitse saajaid, kes olid rahvusvahelise kaitse saanud 1998-2000. aastatel ning kelle kohta puudusid ka Politsei ja Piirivalveametis toimivad kontaktandmed.

kodus. Käesoleva raporti analüüsisosias väljatoodud tsitaadid pärinevad kõik läbiviidud intervjuudest.

Intervjuud viidi läbi pool-struktureeritud küsimustike abil. Keskmiseks intervjuu pikkuseks kujunes 1 tund. Küsimustik koosnes seitsmest teemaplokist, milledeks olid:

1. üldine taustinfo pagulase kohta;
2. elukoht ja üldised elamistingimused;
3. huvi Eesti kodakondsuse omandamise vastu;
4. integreeritus tööturule;
5. haridus ning soov täiendõppeks;
6. kokkupuude ja kogemused integratsiooniprogrammidega ja –teenustega nii kohalike omavalitsustega kui riigiasutustega;
7. suhtlusvõrgustikud ja tulevikuperspektiivid.

Lisaks personaalintervjuudele viidi läbi üks fookusgrupp-intervjuu tugiisikutega Johannes Mihkelsoni Keskusest, kes igapäevaselt tegelevad rahvusvahelise kaitse saajate ja nende Eestisse integreerumise probleemide lahendamisega. Fookusgrupp-intervjuul osales 6 tugiisikut. Lisaks toimus tugiisikute vestlusring ka personaalintervjuudest saadud informatsiooni valideerijana – tugiisikud said oma kogemusele tuginedes kas täiendada, kinnitada või lükata ümber kaitse saajate esitatud seisukohti.

2 EESTI VARJUPAIGAPOLIITIKA JA AJALUGU

Eesti varjupaigapoliitika ja õiguslik raamistik

Eestis on varjupaigataotlejate vastuvõtmisega tegeletud alates 1997. aastast, mil pandi alus varjupaigataotlejate õiguslikku seisundit ja viibimise aluseid reguleerivale seadusandlusele. 1997. aastal vastu võetud pagulaste seaduses defineeriti varjupaigataotleja kui välismaalane, kes Eestis viibides või Eesti piiril taotleb Vabariigi Valitsuselt varjupaika. Seadus tugines rahvusvahelise pagulasõiguse vundamendiks oleval 1951. aasta ÜRO pagulasseisundi konventsioonil ning 1967. aasta pagulasseisundi protokollil, millega Eesti ühines päev pärast pagulaste seaduse vastuvõtmist.

2006. aasta 1. juulil hakkas kehtima välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus (VRKS) ning samaaegselt kaotas kehtivuse pagulaste seadus. Uue seaduse väljatöötamise vajadus tulenes nii Eesti muutunud rahvusvahelisest seisundist kui ka Euroopa Liidu (EL) seadusandlusest.

VRKS reguleerib välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise aluseid, välismaalase õiguslikku seisundit ja Eestis viibimise aluseid, lähtudes välislepingutest ja Euroopa Liidu õigusaktidest. VRKS §4 lg 1 selgitab, kes on seaduse mõistes pagulane: pagulane on välismaalane, kes põhjendatult kartes tagakiusamist rassi, usu, rahvuse, poliitiliste veendumuste või sotsiaalsesse gruppi kuulumise pärast viibib väljaspool päritoluriiki ega suuda või kartuse tõttu ei taha saada nimetatud riigilt kaitset ning kelle suhtes ei esine pagulasena tunnustamist välistavat asjaolu. Lisaks selgitab VRKS §4 lg 3, et välismaalasele, kes ei kvalifitseeru pagulaseks ja kelle suhtes ei esine täiendava kaitse andmist välistavat asjaolu, kuid kelle suhtes on alust arvata, et tema Eestist tagasi- või väljasaatmine päritoluriiki võib talle nimetatud riigis kaasa tuua tõsise ohu nagu näiteks surmanuhtluse kohaldamise, piinamise või muul viisil elu ohtu seadmise, võidakse anda täiendav kaitse. Käesolevas uuringus käsitleti rahvusvahelise kaitse saajatena nii pagulasseisundit kui ka täiendava kaitse seisundit omavaid isikuid Eestis.

VRKS sätestab ka rahvusvahelise kaitse saanud inimeste vastuvõtmise tingimused ja tema sotsiaalsed õigused (ptk. 4). Lähtuvalt VRKS-ist korraldab rahvusvahelise kaitse saajate elama asumist kohaliku omavalitsuse territooriumile Sotsiaalministeerium kokkuleppel vastava kohaliku omavalitsusega. Seega sarnaselt paljude teiste Euroopa riikide praktikatega on ka Eestis rahvusvahelise kaitse saajate integreerimine seaduses ette nähtud toimuma kohalike omavalitsuste toel. VRKS §73 lg 2 sätestab muuhulgas, et rahvusvahelise kaitse saajate

paigutamisel kohalike omavalitsuste territooriumile tuleb silmas pidada kaitse saajate proportsionaalset jaotumist kohalike omavalitsuste üksuste vahel.

VRKS näeb ette (§73 lg 4), et kohalik omavalitsus korraldab rahvusvahelise kaitse saaja vastuvõtmise ja osutab talle abi kõikvõimalikel oma elu sisseseadmisel ja integreerumisel oluliste aspektide osas: elamuaseme leidmisel, üürimisel, remontimisel ja sisustamisel; sotsiaal- ja tervishoiuteenuste saamisel; tõlketeenuste ja eesti keele õppe korraldamisel; tema õiguste ja kohustuste kohta teabe saamisel ning muude küsimuste lahendamisel. Osaliselt kaetakse nende teenuste osutamisel tekkivad kulud riigieelarvest.

Lisaks vastuvõtmise korraldamisele ja pakutavatele teenustele sätestab VRKS (§75) ka rahvusvahelise kaitse saajate sotsiaalsed õigused, andes Eestis viibimise ajaks õiguse saada riiklikku pensioni, peretoetusi, tööturuteenuseid ja -toetust, sotsiaaltoetusi ja muud abi. Samuti sätestab seadus rahvusvahelise kaitse saajatele õiguse haridusele ja töötamisele Eesti seadustes sätestatud alustel ja korras. Käesoleva uuringu analüüsis on aluseks võetud just VRKS-is sätestatud rahvusvahelise kaitse saajate vastuvõtmise kord, nendele pakutavate teenuste osutamise kord ning nende sotsiaalsed õigused.

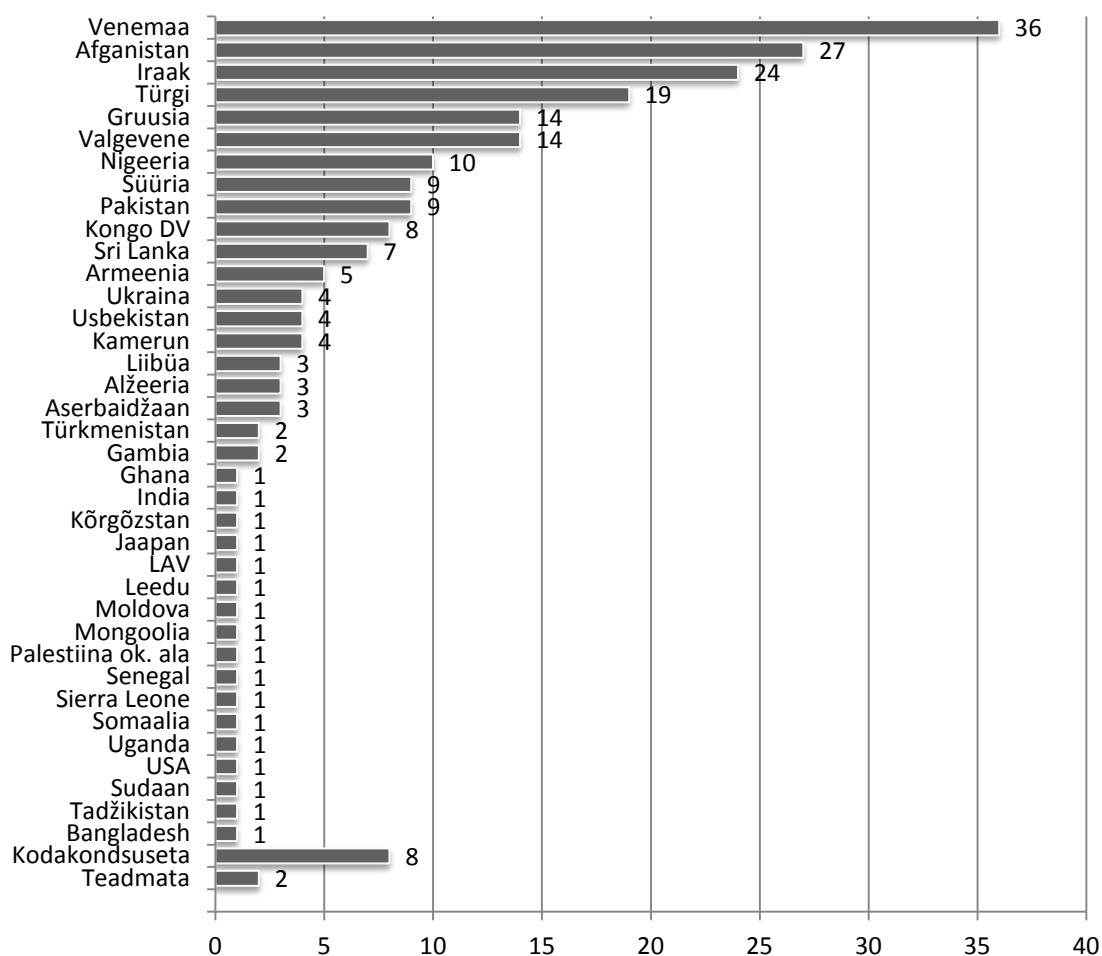
Varjupaigataotlejad ja rahvusvahelise kaitse saajad Eestis

Eesti on varjupaigataotlejaid vastu võtnud alates 1997. aastast. Alates 1997. aastast on Eestile esitatud 249 varjupaigataotlust (seisuga 31.05.2011) kokku 234 isiku poolt.⁵ Peamisteks päritoluriikideks on olnud Vene Föderatsioon (36 isikut) ja Afganistan (27 isikut), aga ka Iraak (24 isikut), Türgi (19 isikut), Gruusia ja Valgevene (mõlemast 14 isikut).

GRAAFIK 1: EESTI VARJUPAIGATAOTLEJATE KODAKONDSUS 1997-2011 (31.05.2011)

⁵ Mitu isikut on esitanud korduvtaotlused ning sellest tulenevalt on taotluste ja taotlejate arv erinev.

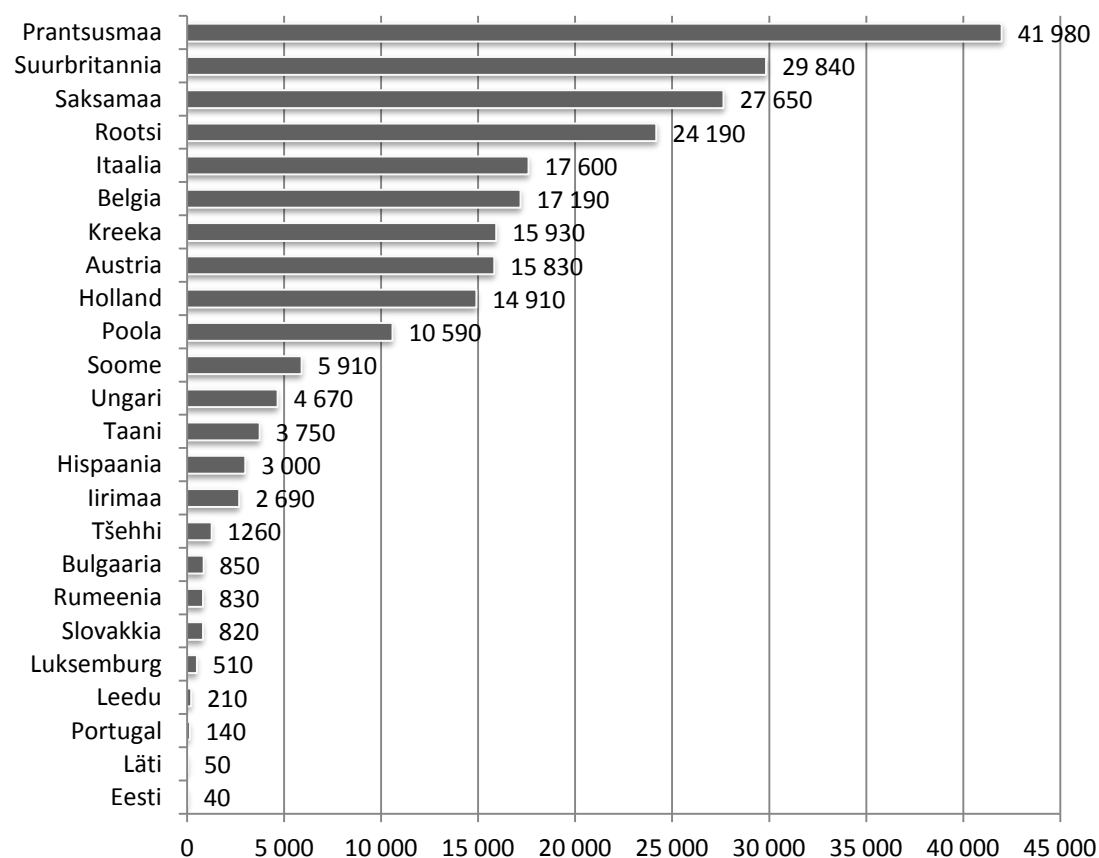
EESTIS RAHVUSVAHELISE KAITSE SAANUD ISIKUTE
HETKEOLUKORD NING INTEGREERITUS EESTI ÜHISKONDA

Allikas: Siseministeerium, PPA

Läbi aastate on varjupaigataotluste arv olnud väike, keskmiselt 20 taotlejat aastas. Põhjuseks Eesti liitumisega Schengeni ruumiga 2008. aasta algusest, sai 2009. aasta teises pooles aga alguse varjupaigataotlejate arvu märgatav kasv, kui aasta peale kokku esitati 40 taotlust (2009. aastal esitati 36 esmast taotlust ja 4 korduvat taotlust). Võrrelduna teiste Euroopa riikidega, sealhulgas ka Eesti lähimate naabritega, on varjupaigataotluste arv Eestis imeväike. Näitena taotles Rootsis 2009. aastal varjupaika 24 190 inimest ja Soomes 5910 inimest. Ainult Lätis on sarnaselt Eestiga taotlejate arv jäänud alla 100 inimese aastas (2009. aastal taotles Lätis varjupaika 50 inimest). Varjupaigataotlejate arv Euroopa Liidu liikmesriikides 2009. aastal on võrdlevalt esitatud graafikus 2.

GRAAFIK 2: VARJUPAIGATAOTLEJATE ARV EUROOPA LIIDU LIIKMESRIIKIDES (2009)

Allikas: OECD Inflow of Asylum Seekers 2010

Varjupaigataotlejate arvu suurenemise tõttu 2009. aastal kasvas 2010. aastal rahvusvahelise kaitse andmise otsuste arv. Aastatel 1997-2010 on rahvusvahelise kaitse andmise otsuseid tehtud 43 juhul (24 korral on inimest tunnustatud pagulasena, 19 korral täiendava kaitse saajana), kokku 41 isiku suhtes. 2011. aasta esimese kolme kuu jooksul tehti veel üks rahvusvahelise kaitse andmise otsus. Seega on seisuga 31.03.2011 Eesti andnud rahvusvahelise kaitse 42 inimesele. Lisaks on kolmele isikule antud välja rahvusvahelise kaitse saanud välismaalase perekonnaliikme elamisluba.⁶

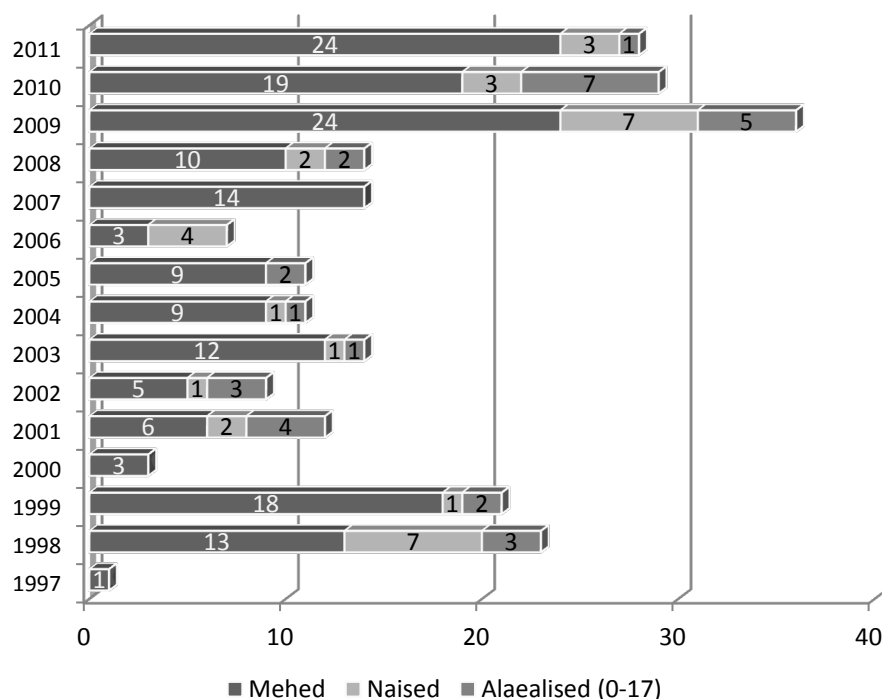
⁶ Enne 1. oktoobrit 2010 jõustunud VRKS muudatust said ka rahvusvahelise kaitse saaja perekonnaliikmed elamisloa samal alusel kui rahvusvahelise kaitse saajad, kuid alates seadusemuudatusest antakse rahvusvahelise kaitse saaja perekonnaliikmetele, kes iseseisvat alust rahvusvahelise kaitse saamiseks ei oma, rahvusvahelise kaitse saanud välismaalase perekonnaliikme elamisluba.

TABEL 1: EESTIS RAHVUSVAHELISE KAITSE SAANUD ISIKUD JA NENDE PEREKONNALIHKMED (45) KODAKONDSUSE JÄRGI

Kodakondsus	Kaitse saanute arv
Afganistan	14
Vene Föderatsioon	9
Sri Lanka	7
Valgevene	3
Turkmenistan	2
Alžeeria	2
Tadžikistan	1
Uganda	1
Sudaan	1
Iraak	1
Somaalia	1
Nigeeria	1
Türgi	1
Kodakondsuseta	1
KOKKU:	45

Nii varjupaigataotlejate kui ka rahvusvahelise kaitse saajate hulgas domineerivad meesterahvad. Graafikus 3 on esitatud sooline jaotuvus varjupaigataotlejate hulgas aastatel 1997-2011. Rahvusvahelise kaitse saajate hulgas on mehi 35 (76%), naisi 4 (9%) ja alaealisi lapsi 5 (11%) (seisuga 31.03.2011).

GRAAFIK 3: VARJUPAIGATAOTLEJATE SOOLINE JAOTUMINE 1997-2011 (31.05.2011)

Lisaks on rahvusvahelise kaitse saajate puhul tegemist nii keeleliselt, kultuuriliselt kui ka vanuseliselt eristuvate inimestega. Kõik need erisused mängivad olulist rolli integreerumisel Eesti ühiskonda. Nii oli näitena üheks uuring teesiks, et vene keelt emakeelena kõnelevad rahvusvahelise kaitse saajad omavad oluliselt paremaid võimalusi töö leidmiseks võrreldes muukeelsete inimestega. Samamoodi on teiste riikide kogemus näidanud, et oluliselt edukam on integratsioon nooremapoolsetel inimestel, samas kui vanemad inimesed kogevad nii psühholoogilisi kui ka objektiivseid barjääre (puudulik keeleoskus, hariduskvalifikatsioonide ja erialaoskuste mittevastavus jne) lõimumisel võõrasse keskkonda.

Rahvusvahelise kaitse saajad on teatud aspektides erinevad teistest Eestis seaduslikult elavatest välismaalastest. Näitena, kui välismaalased võivad tagasi pöörduda oma päritoluriiki, siis rahvusvahelise kaitse saajad seda üldjuhul lühikeses ajaperspektiivis teha ei saa, mistõttu võib see mõjutada positiivselt nende integreeritust Eesti ühiskonda võrreldes ringmigratsioonis olevate välismaalastega. Samas mõjub rahvusvahelise kaitse saajate integratsioonile negatiivselt saadud elamislubade lühiajalisus: tähtajalise elamisloa pikkuseks on 3 aastat või 1

aasta täiendava kaitse saanutele. Sarnaselt teiste välismaalaste olukorrale võib elamislubade lühiajalisus mõjutada nende soovi eesti keele omandamisel või püsiva töökoha leidmisel.⁷

Järgnevalt esitab raport rahvusvahelise kaitse saanute hulgas läbiviidud uuringu tulemusi nende integreeritusest Eesti ühiskonda ja sellega seotud väljakutsetest.

⁷ Siinkohal tuleb märkida, et elamisluba on võimalik pikendada, juhul kui asjaolud, mis tingisid elamisloa andmise, ei ole ära langenud. Samuti on peale 5-aastast seaduslikku Eestis elamist isikul õigus taotleda pikaajalise elaniku elamisluba. Samas on oluline silmas pidada, et esmakordsete elamislubade lühiajalisus on siiski aspekt, mis võib kaitse saajate hulgas tekitada ebakindluse tunde.

3 LÕIMUMINE EESTI ÜHISKONDA: UURINGU TULEMUSED

Elukoht ja elamistingimused

Kõik uuringu käigus intervjueeritud rahvusvahelise kaitse saajad on pärast kaitse saamist püsivalt elanud Eestis. Valdav enamus neist elab Tallinnas, mõned üksikud ka Tartus, Pärnus, Kohtla-Järvel ja Illuka vastuvõtukeskuses. Aeg-ajalt on vähesed kaitse saanud külastanud ka teisi riike, kuid seda vaid lühiajaliselt ning enamasti perekondlikel põhjustel: näiteks neljal korral on külastatud teisi riike puhkamise või vanematega kohtumise eesmärgil, ühel korral on käidud ka lapse sünnitunnistust toomas. Kuid kaks isikut mainisid välisriigi külastamist ka praktilistel kaalutlustel – töö leidmiseks.

Tallinnasse asutakse elama enamasti töö saamise eesmärgil – intervjuudest kumab läbi tõdemus, et see on peasjalikult ainuke koht Eestis, kus rahvusvahelise kaitse saanutel on võimalik tööd leida. Kuigi mitmetel juhtudel on tööd leitud ka teistes linnades, on Tallinn olnud peamiseks sihtkohaks kõikidele rahvusvahelise kaitse saajatele. Samas tuuakse välja, et Tallinn on kõige parem koht mitte ainult töö leidmiseks, vaid ka eneseteostuse mõttes laiemalt, sealhulgas hariduse omandamiseks. Intervjuudes mainiti Tallinna eelisena teiste Eesti kohtade ees ka paremaid võimalusi sotsialiseerida erinevatesse usugruppidesse kuuluvate inimestega ning ligipääsu kultuurisündmustele. Seega ei toimi hetkel seadusandja soov, et rahvusvahelise kaitse saanud isikud paigutuksid elama proportsionaalselt jaotatuna kohaliku omavalitsuse üksuste vahel.⁸

Pooled intervjueeritud kaitse saanutest on vallalised, kuigi neljal neist on elukaaslane, 9 kaitse saanut on abielus ning lastega peresid on 6.

Enamik kaitse saajaid lahkub Illuka vastuvõtukeskusest esimesel võimalusel ning vajadusel veedetakse teatud aeg tuttavate või sõprade juures elamispinnal, kuni endale elukoht leitakse. Suurem osa rahvusvahelise kaitse saajatest elab üürikorteris peredena või leibkondadena koos ja üldjuhul tuttavatest ja sugulastest eraldi. Erandiks on Afganistanist pärit hiljuti rahvusvahelise kaitse saajad, kes elavad mitmekesi koos ühel elamispinnal või üks Aafrikast pärit kaitse saaja, kes elab ühes korteris inimesega, kellelt ta tuba üürib.

Elamine on leitud üldjuhul kas tänu sõpradele ja tuttavatele, interneti teel või tugiisikute abil. Intervjueeritud inimestest on vaid 5 proovinud elamispinnaks saada sotsiaalkorterit või

⁸ VRKS § 73 lg 2.

käinud kohalikus omavalitsuses elamispinna saamise võimalust uurimas. Kuid selle juures on põrnutud järgmise probleemi vastu: "Kohaliku omavalitsuse (KOV) reeglites on sees, et [siinses omavalitsuses] saab sotsiaalkorterit taotleda vaid inimene, kes on sisse kirjutatud [KOV territooriumile]." Sama probleemiga on kokku puutunud ka teised elamispinda otsinud inimesed: "Sealt nad siis meile ütlesid, et kui ei ole sissekirjutust, siis nad ei saa meid ka järjekorda panna," või mainiti: "Mulle tehti selgeks, et esmajärjekorras on sotsiaalkorteri saamisel prioriteediks need Eesti kodanikud, kes vajavad sotsiaaltoetust." Elamispinna leidmise juures tuuaksegi peamise probleemina välja olukord, kus sotsiaalkorteri saamiseks on vajalik sissekirjutus, kuid sissekirjutuse saamiseks on vajalik vähemalt üürikorteri olemasolu. See tekitab ühe kaitse saaja sõnutsi surnud ringi, kus "ilma elamiseta ei leia tööd ning ilma tööta ei leia elamist." Kohaliku omavalitsuse abil ei ole elamispinda leidnud ükski intervjuueeritud rahvusvahelise kaitse saanud isik ning väga vähesed on teadlikud sellest, et seaduse alusel on neil tegelikult selleks õigus.

Läbikäimine naabritega on sageli pealiskaudne - enamik kaitse saanutest ei maininud väga suurt läbikäimist oma majas elavate naabritega, tõdedes, et suhtlus nendega piirdub peamiselt vaid tervitamisega. Samas on ebapiisav suhtlus naabritega toonud kaasa ka ühe kurioosse juhtumi, kus mitmekesi koos ühes korteris elavate rahvusvahelise kaitse saanute naabrid kutsusid politsei lihtsalt põhjusel, et "me nägime välja võõrad ja nad tahtsid teada, kas meil on ikka kõik vajalikud dokumendid Eestis legaalselt viibimiseks". Pärast politsei kohalkäimist ning dokumentide kontrollimist said majaelanikud asjas selgust ning intervjuueeritav meenutab, et naabrid tulid seejärel nende juurde vabandama asjatu sekkumise pärast. Kuid ühe kaitse saanu sõnutsi on nii tema majanaabrite, kuid ka eestlaste hulgas tervikuna, palju põhjendamata hirmu erinevat päritolu inimeste suunal (vt lisaks ka diskrimineerimise ja rassismi alapeatükki).

Huvi Eesti kodakondsuse vastu

Huvi Eesti kodakondsuse omandamise vastu on vastanute hulgas üsna kõrge: enamik vastanud rahvusvahelise kaitse saajaid (17 isikut) soovib tulevikus saada Eesti kodanikuks. Erandiks olid siinkohal Valgevene kodakondsusega rahvusvahelise kaitse saanud, kes kõik (3) vastasid, et ei soovi saada Eesti kodanikuks:

"Põhimõtteliselt ei soovi, kuna olen ju valgevenelane. Ma lähen sinna kunagi tagasi. Topeltkodakondsuse võimalust pole ei Valgevene ega Eesti poolt ja Valgevene kodakondsus on mulle oluline. Kõigil pereliikmetel on Valgevene kodakondsus."

Siiski tuleb rahvusvahelise kaitse saajate huvi Eesti kodakondsuse vastu pidada vaid hüpoteetiliseks, kuna teadlikkus sellest, mida kodakondsuse omandamine tähendab või millised on selle omandamise tingimused, on üsna puudulik. Kui mõnevõrra ollakse teadlikud tingimustest pikaajalise elamisloa omandamiseks: *"Selleks, et saada pikaajalist [elamisluba], pean elama siin 5 aastat ja tegema keeleksami. Plaanin seda kõike ka teha;"* siis kodakondsuse omandamise osas on domineeriv teadmatus: *"Algselt kehtis minu elamisluba ainult ühe aasta ning seejärel oli mul võimalik seda pikendada. Kuid kuidas toimub kodakondsuse omandamine, seda ma väga täpselt ei tea."* Sageli ei olda teadlikud topeltkodakondsuse võimaluse puudumisest ja kui intervjueri ühel korral Eesti kodakondsuse saamise tingimusi tutvustas, vastas intervjueritav, et sellisel juhul ta ilmselt *"pikendaks ainult elamisluba. Näiteks tuttaval Soomes on Soome kodakondsus ja Venemaa ei anna talle [enam] viisat."*

Kodakondsuse saamise tingimuste puhul põhiseaduse ja kodakondsuse seaduse tundmise eksamit üldjuhul ei mainita, sest kõige suuremat probleemi nähakse just keeleksamiks – seda enamasti põhjusel, et keeleõppeks pole kas vaba aega, rahalisi vahendeid või infot. Sarnaselt Eesti venekeelsele elanikkonnale liigub rahvusvahelise kaitse saajate hulgas – põhjendatud või mitte – ringi kuulujutt sellest, kuidas mitu inimest on proovinud küll keeleksamit sooritada, kuid on läbi põrunud selle liigse raskuse ja keerulisuse tõttu. Käesoleva uuringu läbiviimisel nimetatud kuulujutu paikapidavust ei uuritud.

Töö leidmine ja töötamine

Ligipääs tööturule ja eelkõige just töökoha olemasolu on üks peamisi aspekte, mis kujundab rahvusvahelise kaitse saanute meelestatust Eesti riigi ja ühiskonna suhtes (vt lisaks ka alapeatükki tulevikuperspektiividest) ning sellest tulenevalt ka nende soovi või soovimatust integreeruda Eesti ühiskonda. Töökoha omandamine loob võimalused oma elu stabiilseks sisseseadmiseks, mis on ebastabiilsetest tingimustest tulnud pagulastele ülimalt oluline. Töökoha puudumine ja sellest tulenev elukoha puudumine tekitab aga omakorda tõrjutuse tunde ja nii materiaalselt kui vaimselt ebastabiilse keskkonna ning meeletab pagulased negatiivselt asukohariigi suhtes.

Intervjueritavatest omas tööd 15 inimest, töötuid oli 6. Töötutest 4 elasid Illuka vastuvõtukeskuses ja 2 Tallinnas sõprade juures. Suurim enamus töökohta omavatest vastanutest töötas restoranis või baaris (8), mis näib kujunevat teatud grupi rahvusvahelise kaitse saanute turunišiks. Kaks vastanut töötasid MTÜ-des, kaks tegelesid eraettevõtlusega, üks pakkus giidi teenuseid, üks töötas parandustöökojas ja üks elektroonikafirmas.

Tööd otsitakse erinevaid võimalusi kasutades: nii interneti teel ja ajalehtedest töökuulutusi lugedes, CV-sid saates firmadesse kui ka ettevõtetes kohapeal käies. Töötukassa poole on teenuste kasutamiseks pöördunud 8 kaitse saajat. Töö otsimisel tõdeti mitmel korral, et Töötukassa kaudu on tööd või vähemalt töökuulutusi leida küll võimalik, kuid enamike tööde puhul on takistuseks nõutav korralik eesti keele oskus. Ühel juhul räägiti ka kogemusest, kus töö otsimise protsess oli niivõrd kurnav, mistõttu mingil hetkel oli inimene nõus käima teda natukenegi huvitavaal kursusel, sest *"tahtsin õppida midagi, mul oli juba nii halb."* Samas tõdetakse, et Töötukassa vahendusel pakutavad kursused on olnud head ning et (Jõhvi) Töötukassa nõustaja oli: *"tore ja rahulik inimene, tema käest sai kõike küsida."*

Illuka vastuvõtukeskuses elavad töötud rahvusvahelise kaitse saajad on arvel Töötukassas, kuid probleemina toovad välja asjaolu, et keskuse isoleeritud geograafilise asukoha tõttu on äärmiselt keeruline käia Töötukassa kursustel Jõhvis: *"Töötukassa pakkus kursuseid kell 17:00-19:00 õhtul, kuid ma ei saa nendel käia, sest bussi ei liigu".* Samuti mainiti soovi näiteks *"osaleda autojuhi kursustel, kuid sinna ei ole võimalik sõita, sest need toimuvad õhtul. Nad registreerisid mind küll ära, kuid kui teist korda tulime, siis öeldi, et peame käima kord kuus koosolekutel. Kui ütlesime, et meil ei ole võimalik käia, sest buss ei sõida, siis meile vastu ei tulnud."*

Kui tööd otsitakse Töötukassa või ajalehe kuulutuste kaudu, siis töö leitakse enamasti siiski isiklike kontaktide kaudu: *"Tartus tekkis töö, mind kutsuti tööle. Tööle kutsus mind Eesti kodanik, kes aitas tööd leida. Teda ma tunnen Illuka aegadest"* või sarnaselt: *"Töötan kokana restoranis ning selle töö aitasid mul leida minu hindudest sõbrad."*

Samas oli ka juhtumeid, kus tööd leiti kuulutuse peale vastates: *"Selle esimese töö leidsin nii, et kui ma olin veel Illukal, oli seal minuga koos kaks sõpra. Illukal oli arvuti ja [riigist pärit] mees oskas otsida töökuulutusi. Ta siis leidis, et hotellis oleks töötajaid vaja."*

Töö leidmine Eestis on vastanute arvates tugevalt seotud keeleoskusega. Ühelt poolt tuuakse paljudes intervjuudes teravalt välja, et töö saamiseks vajalik eesti keele oskus on neil puudulik:

"[Nüüd on mul töökoht olemas,] aga enne seda ka otsisin aktiivselt, aga ei õnnestunud, sest tööandja nõuab ennekõike eesti keele tundmist ja siis juba teiste keelte oskust. Minu juhul – ma olen kõrgharidusega – ei kultuurimajas ega muusikakoolis ei olnud vabu kohti ja isegi kui olid, siis kindlasti nõuti eesti keelt, sest seal peab ju õpetama ..."

Vastanute enda antud info põhjal selgub, et töölepinguga töötab 13/15st intervjuueeritud kaitse saajatest, kuigi nõ "mustalt" töötamist vahetult pärast kaitse saamist mainis kolmandik intervjuudel osalenutest. Siinkohal tuleb arvestada asjaolu, et vastanud ei pruukinud rääkida

tõtt oma lepingulise staatuse kohta, pidades intervjuerijat siiski võõraks ja seetõttu mitte usaldusväärseks.

Samas kommenteeriti väga sageli oma varasemaid töökohti, kus töölepingut ei antud või kui anti, siis oli töölepingus tasu sätestatud miinimumpalga peale ning ülejäänud tasuti tööandja poolt nõ "mustalt." Eestis elamise algusaastatel mainiti "mustalt" töötamist üsna sageli, samas kui kahel korral tähendati – ning seda samast riigist pärit isikute poolt – et neil on selle fakti tunnistamine üsna piinlik. Samas mööndi, et kuna algus on väga raske, siis tuleb kinni haarata igast võimalusest.

Üks kaitse saanu selgitab, et nii töö leidmise kui ka hakkamasaamise mõttes tervikuna olid eriti rasked just esimesed 2-3 aastat, sest tegemist oli võõra riigi, keele ja kultuuriga. Hetkel ta küll töötab, kuid teeb seda mitte-ametlikult: *"ametlikult olen töötu, kuid teen mustalt tööd [...] firmadele interneti teel. Mingi aja töötasin kahes [...] firmas, kuid kriisiga kadus neil raha. Ühes töötasin 4 kuud ja teises enam kui aasta".* Kuigi antud isik tõdeb, et tema soov oleks oma sissetulekud ametlikuks teha, siis ettevõtte asutamise kohta info on tema sõnutsi puudulik: *"ma isegi ei tea kuidas FIE-na ennast registreerida. Perspektiiv on avada firma ja teha tööd. Ei ole ilus teha haltuurat."*

Ühel juhul räägiti töökohtadest ja tööandjatest, kus lepingut ei sõlmitud põhjendusel, et tegemist on tasustatud katseajaga, sama aspekti tõstatasid ka tugiisikud fookusgrupi intervjuus. Katseaja lõpus ei saanud isik aga ei raha ega ka uut lepingut, kuigi tööandja avaldas soovi, et ta töökohas edasi töötaks. Ühe intervjueeritava sõnutsi toimiti temaga nii kolmes järjestikus töökohas. Teise probleemina kerkis esile praktika, kus tööandja pakub väga madalat palka. Üks kaitse saaja mainis, et talle pakuti palka tunnitasuga 1 euro.

Oli juhtumeid, kus pakuti tööd miinimumpalga eest, kuid kaitse saaja oli sellest keeldunud: *"Otsin tööd, kuid korterit ilma tööta ei saa. Olen akende ja uste paigaldaja, aga tööd ei ole, ehitussektor seisab. [Miinimumpalga] eest pakuti tööd Narvas, kuid selle palga eest [neljaliikmeline pere] ära ei ela."* Kõikidele kaitse saanutele, kuid eelkõige just lastega peredele on probleemiks just stardiraha puudumine: korteri üürimiseks vabal üüriturul on vaja sageli esimestel kuudel suuri summasid raha, mida miinimumpalgaga tööle asumine aga ei võimalda. Samas ei ole lastega võimalik kolida sõprade ja tuttavate juurde ja töö otsimine elades Illuka vastuvõtukeskuses ei ole tulemuslik.

Seega ilmneb, et töölepingu sõlmimisel on rahvusvahelise kaitse saajad sageli kaitsetus olukorras - ühelt poolt seetõttu, et nad ei valda eesti keelt ega pruugi aru saada lepingus sätestatud tingimustest, kuid teisalt ka seetõttu, et kaitse saanud ei oska oma õiguste eest

seista, kuna neil puudub sageli teadmine või info sellest, millised õigused neil töövõtjana on või milline on keskmine või minimaalne palk Eestis.

Intervjuudest jäi kõlama üldine suhtumine, et hoolimata oma erialasest ettevalmistusest ei tohi ära põlata ühtegi töökohta – eeldusel, et palk võimaldab äraelamist. Domineerivad on lihttöölise ametikohad ning väga sageli ei vasta kaitse saajate reaalne töökoht nende haridustasemele või erialasele väljaõppele. Kuid leidub ka erandeid:

"Mul on mitmeid haridusi, aga viimane kõrgharidus on sotsiaal-kultuurilise tegevuse juht, nii et käesolev töö on minu haridustasemega kooskõlas ja sobib mulle, sest mul on sagedasi kontakte inimestega - ma olen ka kommunikatiivne inimene ja teised suhtlevad minuga heameelega. Nii et mu töö vastab mu erialasele haridusele."

Venemaalt või Valgevenest pärit kaitse saajad on leidnud endale töökohta muudes teenindussektori valdkondades kui restoranid või baarid või siis tegutsevad eraettevõtjana.

Otseselt töö sisu üle väga ei nuriseta, kuigi enamikes intervjuudes tuuakse välja, et tööd peab (ajaliselt) tegema väga palju: *"Tegelikult mulle minu töö meeldib, kuid samas on seda lihtsalt liiga palju. Ma pean töötama nii raskelt, et sageli mul pole isegi aega puhkuseks ja söömiseks, eriti just reedeti, laupäeviti ja pühapäeviti"*. Suureks probleemiks on pikk tööpäeva kestus ja töötamine nädalavahetustel just ühele kahe lapse emale, kes tunneb intervjuus muret selle üle, et pingelise tööaja tõttu ei jää tal väga palju aega tegelemaks oma lastega. Sama mainis ka üks isa, kes rääkis oma kogemustest töötades restoranis kokana: *"Pean töötama kella 10st hommikul kuni kella 11ni õhtul peaaegu iga päev ning nii 6 päeva nädalas. Seetõttu saan ma küll tasuda kõik meie arveid, kuid kuna ma töötan väga palju, siis peaaegu mitte üldse ei saa ma aega veeta oma lastega."*

Oma ettevõtte loomise soovi väljendas otseselt või kaudselt 1/3 intervjuudel osalenutest. Peamiseks tegevusalana nähti just toitlustusega tegeleva äri alustamist, näiteks kohviku, väikese restorani või (araabia) baari avamist, ühel korral unistati aga kosmeetikasalongi ja teisel autoremondi töökoja avamisest. Kuid sarnaselt kodakondsuse omandamisele oli huvi eraettevõtjaks hakkamise suhtes pigem hüpoteetiline, kuna ettevõtte loomise võimalustest teati vähe ja sihiks seati seda alles kaugemas tulevikus. Näiteks lisati, et ettevõtte loomine võib kõne alla tulla pärast eesti keele selgekssaamist ja kodakondsuse omandamist:

"Nojah, võib-olla tulevikus ma soovin oma enda äri avada, ilmselt siis, kui minu lapsed on juba mõnevõrra suuremad. Kuid vahepeal on mul veel väga palju õppida Eesti kohta enne kui ma saan midagi enda jaoks alustada. Esmalt soovin ma saada Eesti kodakondsuse või pikaajalise elamisloa. Kuid ma pole ka väga teadlik, kuidas oma ära võiks alustada – see on midagi tuleviku jaoks."

Samas tõdeb üks juba üle kümne aasta Eestis elanud rahvusvahelise kaitse saaja, et oma äri alustamine Eestis võib olla siiski keerulisem kui arvatakse: *"Ei, see oleks siin liiga keeruline, ma ei saaks hakkama."* Ka teine 90ndate lõpus kaitse saanud ja viimased 8 aastat kokana töötanud kaitse saaja mainib, et *"Loomulikult on plaan avada oma äri, kuid see nõuab investeringuid, kuid neid mul ei ole."* Seega võib siinkohal näha mõningast erinevust hiljuti kaitse saanute ja pikemat aega Eestis elavate kaitse saanute vahel, kus esimestel on suur ambitsioon eraettevõtlusega tegelemiseks, kuid kus viimased nendivad pigem pragmaatilisemalt, et vajalikud eeltingimused võivad olla takistuseks selle eesmärgi saavutamisel.

Diskrimineerimine ja rassism

Enamus vastanutest leidis, et Eestis ei esine diskrimineerimist ega rassismi. Diskrimineerimist töökohal intervjuude põhjal välja ei tulnud ning pigem mainiti hoopis positiivseid olukordi:

"Mingit diskrimineerimist ei ole olnud, kolleegidega on väge head suhted. Mul endal on kahtlusi, minu enda emotsionaalne seisund ei ole veel päris paigas – mida inimesed minust mõtlevad, ma olen siiski pikka aega isolatsioonis elanud ja kui siis tekib töö ja uus kollektiiv, eks ikka on keeruline, sest uues kollektiivis on omad reeglid, omad seadused, oma dünaamika ja inimene peab sinna sulanduma."

Üks rahvusvahelise kaitse saaja mainis samuti olukorda ametnikega suhtlemisel:

"Ainuke, mida oskan öelda, on see, et minu kogemus ametnikega suhtlemisel vapustas mind. Ka mina olin suurel määral propaganda ohver ja arvasin, et eestlased suhtuvad venelastesse halvasti, kuid ma pole kunagi seda tundnud, vastupidi, minusse suhtuti väga hästi ja inimlikult, kaastundlikult, rääkimata korrektsusest, nii et see oli väga ootamatu".

Seega otsest või kaudset diskrimineerimist töö otsimisel või töökohal inimese enda pagulasstaatuse või muu tunnuse põhjal intervjuudest ei selgunud. Samas kolmes intervjuus tõdeti, et ega töötösimisel enda staatust väga palju ka ei mainita, näitena:

"Ei, diskrimineerimist töökohal pole kohanud, ainuke, et mul endal oli alguses tunne, et kuna ma ei oska eesti keelt siis suhtuti kahtlevamalt. [Samas varasemate töötötsingute puhul] ma ei seletanud kusagil, et ma olen põgenik, ma tulin lihtsalt inimesena, töötötsijana. Ja keegi ei küsinud, miks ma eesti keelt ei oska, lihtsalt öeldi, et tingimuseks on eesti keelt oskus".

Erandiks olid aga kaks gruppi vastanuid – niinimetatud “nähtavad vähemused” ja usuvähemused (moslemid), kes küll ei tunnistanud diskrimineerimise ja rassismi olemasolu ühiskonnas, kuid rääkisid sallimatusest põhjustatud ebameeldivatest juhtumitest.

Eesti elanikest rassiliselt eristuvad rahvusvahelise kaitse saajad mainisid inimeste poolt "imeliku pilguga" vaatamist, kuid ka juhtumeid, kus asutustes välditakse nendega silmast-silma kontakti. Ühe tumedama nahavärviga kaitse saaja sõnutsi on ta täheldanud, et

"Kui ma hakkam inglise keeles rääkima, siis inimesed mõningates ettevõtetes ütlevad, et nad ei valda inglise keelt – ja nii see jääbki. Nad isegi ei pinguta selle nimel, et mind aidata või paluda tõlkeabi mõne teise asutuses töötava tosina inimese käest, kes inglise keelt oskab."

Kurdeti ebameeldivate juhtumite üle: "Mõnikord mõned [...] karjuvad tänavalt – "Hei, ta on must!" või tõdetakse kuivalt, et "Narvas [...] loopisid minu suunas pabereid" ja "Kui aafriklastega poes käisime, siis purjus noormehed väljendusid halvasti aafriklaste suhtes." Üks mustanahaline juba pikemalt Eestis elanud kaitse saaja mainis juhtumit, kus teda rünnati piljardisaalis tema nahavärvi pärast ja tekitati tõsiseid kehavigastusi.

Ühel moslemist kaitse saajal on tulnud ette aga ebameeldivaid juhtumeid seoses palvetamisega:

"Mul oli palvetamisega talvel probleeme. Hakkasin talvel kaubanduskeskuses palvetama, siis tuli turvamees ja saatis mu minema. Läksin edasi [teisse kaubanduskeskusesse], kuid siis kutsusid müüjad samuti turvamehed välja. Need siis ajasid mind oma tuppa. Nad ütlesin, et nad keelata ei saa, kuid ärge tehke seda siin. Küsisin, kas Eesti seadused keelavad, kuid nad ütlesid, et ei, kuid ärge tehke seda siin."

Kuigi enamus kaitse saajad mainivad kokkuvõtvalt, et neid on siiani koheldud lahkelt ja sõbralikult, tuleb intervjuudest välja, et nahavärvi ja usulistest veendumuste põhjal eristuvad rahvusvahelise kaitse saajad põrkuvad Eestis kokku ebameeldivate olukordadega, mis sageli viitavad sallimatusele ja võõra vaenulikkusele.

Haridus ja täiendkoolitus

Eesti haridussüsteemiga, sealhulgas lasteaedadega puutusid kokku vaid lastega pered. Kogemused eesti kooliga on ühel lastega perel positiivsed: mainitakse, et lapsed on selgeks õppinud eesti keele ning olulisi probleeme kooliskäimisega seoses pole tekkinud. Ka teised lastega pered on üldjoontes rahul nii lasteaadade kui ka koolidega, kus nende lapsed käivad: hinnatakse väga positiivselt õpetajate toetust koolis ning seda, et nad vajadusel helistavad koju

ning suhtlevad lapsevanematega. See tõdemus tuleb välja nii hiljuti kaitse saanute perede puhul, kui ka juba mõnda aega tagasi Eestisse saabunud ning pere loonud kaitse saaja puhul: *"Jah, käivad eesti lasteaias, neile meeldib seal. Lasteaiaiga suhtleb abikaasa."*

Samas on probleeme lasteaedadega neil lastega peredel kes elavad Illuka vastuvõtukeskuses ning kelle lapsed ei saa lasteaias käia keskuse geograafilise isoleeritud asukoha tõttu. Kaks lapsevanemat on sellest olukorrast häiritud, sest *"kuhu me peaks teda viima, kui buss käib siin metsas vaid kolm korda, üks neist vaid nädalavahetusel! Ei ole mingeid võimalusi teda lasteaeda panna. Viiksin küll, kui oleks võimalus. Isegi eestikeelsesse."*

Lisaks sellele kritiseerib üks Tallinnas elav pere venekeelset kooli, kus nende laps käib. Lapse isa selgitab, et *"kool on nõrk. Näiteks eile tuli laps koolist koju ja näitas, milliseid viisnurki nad 9. mai tähistamiseks olid joonistanud! Mina ei saa seda aktsepteerida. See ei ole aus ei [intervjueeritava päritoluriigi] ega ka Eesti suhtes."*

Neli rahvusvahelise kaitse saajat soovivad haridust omandada ja kõrgkooli sisse astuda. Üks vastanu soovis näiteks minna õppima ajakirjanduse erialale ülikoolis, mis võimaldaks lisaks haridusele saada selgeks ka eesti keel:

"See on vene keeles, Katariina kolledž, seal on õppetöö vene keeles üleminekuga eesti keelele. See on minu jaoks ka väga oluline, sest ma püüan eelarvelisele kohale saada, siis saaksin nii erialase hariduse kui ka eesti keele selgeks".

Edasiõppimise võimalustena nähti ühe kaitse saaja poolt ka Eesti Diplomaatide Kooli sisseastumist ning teise kaitse saaja poolt juba omandatud kõrghariduse täiendamist kõrgemas astmes. Kuid üldiselt oli huvi hariduse omandamise vastu madal ning pigem avaldati soovi saada erialast täiendkoolitust (12 vastanut).

Täiendkoolituse võimaluste olemasolust ja Töötukassa poolt pakutavatest kursustest olid teadlikud 8 intervjueeritavat. Huvi kutseoskuste arendamise või erialase täiendkoolituse vastu oli suur just hiljuti kaitse saanute puhul, samas kui 90ndate lõpus kaitse saanud ei väljendanud aga väga suurt soovi ei hariduse omandamiseks ega ka täiendkoolitustel osalemiseks, ilmselt seetõttu, et neil oli püsiv töökoht juba olemas. Värskest kaitse saanute puhul oli eneseharimisel takistuseks Illuka vastuvõtukeskuses elamine ja sellest tulenev vilets ühendusvõimalus Jõhviga, mis ei võimalda osaleda soovitud kursustel.

Eesti keele oskus ja õppimine

Enamik intervjuudel osalenutest mainivad eesti keele oskust kui ühte peamist eeltingimust ühiskonda integreerumiseks ning eeldust saamaks iseseisvalt hakkama ka muude igapäevaste

toimetustega – käia arsti juures või näiteks postkontoris. Keeleoskust peeti oluliseks ka austusest riigi enda vastu, mis on kaitset andnud:

"Ma leian ka, et peaksin keelt oskama, sest on kuidagi inetu elada siin ja mitte osata keelt. Nii et olen ka enda mõõdupuu järgi inetute kategoorias ... täiuslikult ma ei hakka kunagi enam valdama, aga igapäevatasandil kindlasti suudan."

Eesti keele oskust intervjuude käigus küll hinnata ei olnud võimalik, kuid enese hinnangul oskavad eesti keelt kas mõningal määral või rahuldavalt üksikud vastanud. Kõikidest vastustest selgus, et keeleõpet ollakse nõus läbima kas tasuta kursustel või siis ise õppides. Intervjuudes toodi välja asjaolu, et kui teistes riikides (nt Soomes või Lätis) on keeleõpe rahvusvahelise kaitse saajatele tasuta, siis Eestis peab selle eest tasuma õppija ise. Keeltekooli tasude üle kurtsid pea enamik keeleõppest huvitatud intervjuueeritavad. Samas, tasuta eesti keele kursustel (MISA kohanemisprogramm raames) on käinud vaid üks intervjuueeritav.

Tõdeti, et eesti keele õppimiseks rahvusvahelise kaitse saajatel võimalusi ei ole. Hoolimata asjaolust, et ühe intervjuueeritavate sõnutsi on keeleõpe seadusega ette nähtud, siis seadust ei tunta või ei suudeta seda täita: *"Põhja-Tallinna linnavalitsus ka ei teadnud midagi, kuidas keelekursusi pakkuda. Ehk siis seaduses on teenused, kuid ei ole realiseerimissüsteemi"*.

Töötukassa poolt pakutavate keelekursustega oldi mõnel juhul küll kursis, kuid mainiti, et kursustest pole kaitse saajatele erilist kasu, kuna need on mõeldud vaid edasijõudnutele ja neile, kellel on vähemalt mingisugune eesti keele tase juba saavutatud. Ühes intervjuueeritava arvates on need keelekursused ette nähtud ainult töötutele.

Enamik intervjuueerijaid kurtsid selle üle, et keelekursusi on kas vähe või info nende kohta puudub:

"Pole ka informatsiooni keelekursuste kohta. Seadus ütleb, et on keelekursused, kuid ma ei tea, kus nad on ja kuidas neid pakutakse. Sain aru, et kõik teenused, mis on seaduses kirjas, praktikas ei toimi. Informatsiooni pole, pole isegi kedagi, kelle käest küsida. Ei tea, kes vastutab toetuste ja teenuste eest. Lihtsam oli ignoreerida."

Või tuuakse näiteks teiste kaitse saajate kogemusi:

"[intervjuueeritava sõber] on samuti pärit meiega samast riigist, ta elas mingi aja meie juures. Ka tema küsis ja uuris kogu aeg, kus ta võiks eesti keelt õppida, kuid mitte keegi teda ei aidanud."

Ühel korral küll tasuta kursused leiti, kuid valitses mõningane ebaselgus kursustele registreerimise ja selles osalejate lõpliku valiku läbipaistvuse osas:

Intervjueerija: Kas nad ütlevad ka, mis kriteeriumite järgi nad otsustavad osalemise üle?

Kaitse saaja: Ei, nad lihtsalt panevad kirja, seal on mingi konkurss, pärast annavad vastuse, kes saab. Aga kui registreerivad, siis küsivad, kus elan ja kuhu olen sisse kirjutatud

Intervjuudes mainitakse ühtlasi ka seda, et isegi kui kursused toimuvad, siis sinna kohta saada on keeruline. Üks kaitse saanutest tõdeb, et peale pikki otsinguid selgus, et

"Tasuta kursused saab ainult siis, kui on Integratsioonifondi [MISA] omad, aga neid sellel aastal Tartus ei pruugi olla... Ida-Virumaal on, sellel aastal olid ka Tallinnas. Kuid sinna on keeruline saada, soovijaid palju [...] ja Integratsioonifondil on vaja, et oleks Harju maakonna sissekirjutus."

Ka teine kaitse saaja toob näitena välja sama asjaolu, mainides et "2009. aastal proovisin MISA-st kolmandate riikide kodanikele mõeldud programmi, kuid sealt öeldi, et kohad on täis. Andsin alla." Taoline trend, kus alguses proovitakse küll kursustel osaleda, kuid peale mitut ebaõnnestunud katset koha saamisel loobutakse proovimast, tuli välja mitmest intervjuust.

Samas aga huvi eesti keele õppimise vastu on väga suur: 5 inimest õpivad keelt kodus omal käel, samas kui osad otsivad aktiivselt võimalusi tasuta keelekursustel osalemiseks. Ühel juhul toodi kurioosse juhtumina ära ka näide, kus elementaarsel tasandil eesti keele sai kaitse saaja selgeks tänu oma kolleegi "kättemaksule":

"Ma õppisin eesti keele ära töööl – töötasin hotellis vastuvõtus ja seal oli üks eestlane, neiu, kellega me hästi läbi ei saanud ja tema läks iga kord leti tagant ära, kui tulid eestlastest kliendid. Ma jubedalt pabistasin, kuid õppisin lõpuks ära. Mul olid lipikud väljenditega kogu aeg taskus. Pärast läksin selle tüdruku juurde ja ütlesin talle aitäh, sest ma sain nüüd keele selgeks".

Keeleõppega seonduvalt mainiti pooltes intervjuudes seda, et Illuka vastuvõtukeskuses oldud aeg ei soodustanud peaaegu üldse eesti keele õppimist ning seda nii keskkuses puudunud keeleõppe tõttu kui ka Ida-Virumaa venekeelse keskkonna tõttu. Seetõttu mainitakse mõningase kahjutundega, et keskkuses viibitud aega oleks saanud edukalt ära kasutada keele õppimiseks: "kui ma olin Illukal siis ma küsisin mitmeid kordi, et kas seal on võimalik eesti keelt õppida – ma veetsin seal 1,5 aastat ning ma tõepoolest soovisin seda õppida oma sealoleku ajal".

Nüüd on juhtudel, kus püsiv töökoht on olemas, keeleõppe jaoks juba keeruline aega leida. Illuka vastuvõtukeskuses elav ema mainis, et sooviks küll keelt õppida, kuid tal pole võimalik kursustel osaleda lastehoiuvõimaluste puudumise tõttu: *"Mina olen lastega, kuid mees käib keelekursustel. Mina ei saagi, sest mul on lapsed. Ma alguses käisin, kuid lapsed hakkasid jonnima. Kui keegi vaataks lapsi, siis ma käiksin küll."*

Ka tugiisikud toetasid keeleõppe võimaldamist juba varjupaiga taotlemise faasis. Fookusgrupis arutleti selle üle, et kuigi väga sageli tõdetakse, et miks tuleks varjupaigataotlejatele keelt õpetada kuna ei ole üldse kindel, kas nad saavad kaitse ja jäävad edasi Eestisse, siis sellele vastukaaluks argumenteeriti, et süstemaatiline keeleõpe

"võimaldab ära hoida väga palju probleeme kohapeal, nagu näiteks masendus ja depressiooni langemine" ning et "ka riigi tasandilt vaadatuna oleks see samm ettepoole - keda me seal siis toodame? Anname neile küll elamisloa, aga need inimesed on ettevalmistamata ühiskonnas hakkamasaamiseks ja hakkamasaamiseks on esmatasandil vajalik keel. Sest see on meie kõigi turvalisuse huvides: kas toota sotsiaalabi kliente või on ikka eesmärk see, et inimesed saaksid oma eluga hakkama."

Ühe huvitava aspektina võib välja tuua ka asjaolu, et eesti keelt ei ole selgeks saanud ka juba 90ndate lõpus kaitse saanud isikud. Meesterahvas tõdeb, et

"Ei, kahjuks ei õnnestunud mul osa võtta ühestki eesti keele kursusest ning seda põhjusel, et mitte keegi mulle ei selgitanud kuidas ma võiks eesti keelt õppida ning samuti ei olnud kättesaadaval ka mingit infot keeleõppe võimalustest. Kuid loomulikult juhul, kui tekivad soodsad tingimused ja võimalused selle õppeks, siis ma heal meele hakkaks õppima."

Sama situatsioon on 90ndate lõpus kaitse saanud teise meesterahvaga:

"Eesti keelt ei ole ma õppinud ning praegu ka ei oska. Oleksin tahtnud küll Illukal õppida, aga seal keegi ei pakkunud. Ja hiljem ka ei ole keegi pakkunud. Kodus räägin vene keelt, seda õppisin Kohtla-Järvel, kui veel Ida-Virumaal elasin ja siis käisime linnas, seal tekkisid tuttavad, nendega rääkides õppisingi. Naise vanemad on Ukrainast pärit, naine räägib vene keelt. Lastega räägib tema vene keelt, mina araabia keelt ja lasteaias eesti keelt. Ümbritsevate inimestega räägin vene keeles ja inglise keeles, peamiselt on sõbrad aga Tarutis (islami kultuurikeskus), nendega räägin araabia keelt."

Intervjuudest joonistus välja korduv muster – juhul, kui keeleõppega kohe intensiivselt ei alustata, siis hiljem võib motivatsiooni leidmine osutuda äärmiselt keeruliseks. Peamisteks takistusteks keeleõppele on tasuta keelekursuste vähesus, pikad ootejärjekorrad ja kohtade puudus ning info puudumine kursuste toimumise kohta. Samuti selgub, et märkimisväärne

osa kaitse saanutest (sh Aafrikast või mujalt mitte-slaavi kultuuritaustaga riikidest pärit isikud) lõimivad pigem Eesti venekeelsesse kogukonda omandades eesti keele asemel vene keele suhtluskeelena.

Abi ja tugiteenuste kasutamine ning kogemused integratsiooniprogrammidega

Integratsiooniprotsessi mõjutab ka informeeritus ning teadlikkus oma õigustest ja kohustustest, aga ka pakutavatest teenustest ja tugimeetmetest. Jaan Tõnissoni Instituudi läbiviidud uuring 2007. aastal näitas, et sellealane teadlikkus on kaitse saajate hulgas üldiselt üsna madal.⁹ Informeeritus sotsiaal-, tervishoiu- või muudest teenustest (nt tõlkeabi, eesti keele õppimise võimalused jmt) on aga oluline eeltingimus kaitse saajate edukaks integreerimiseks Eesti ühiskonda.

VRKS asetab kohalikele omavalitsustele, kelle territooriumile asuvad elama rahvusvahelise kaitse saajad, kohustuse abistada neid vajaduse korral nii elamuaseme leidmisel, üürimisel ja remontimisel, sotsiaal- ja tervishoiuteenuste saamisel, eesti keele õppimise korraldamisel, rahvusvahelise kaitse saaja õiguste ja kohustuste kohta teabe saamisel ning muude küsimuste lahendamisel.¹⁰ Samas nagu uuringust selgub, on igasugune riigi või kohaliku omavalitsuse poolse abi osutamine rahvusvahelise kaitse saajatele puudulik.

Kohalike omavalitsuste (KOV) poole on erinevate küsimustega seoses pöördunud pooled vastanutest, ehk 10 inimest: viiel korral kas sotsiaaltoetuse või sotsiaalkorteri saamise eesmärgil, ühel korral terviseprobleemidele lahenduse leidmiseks, lastetoetuse kohta info saamiseks või muu info saamiseks (keeleõppe ja muude teenuste kohta) ning ühel korral ka töö otsimise eesmärgil. Siiski tuleb märkida, et mitte kõikidel juhtudel ei suutnud vastajad tuvastada, et saadava teenuse (näiteks toimetulekutoetus) osutajaks on KOV.

Samas ei peeta KOV-idest saadud abi kasulikuks vaid pigem tajutakse madalat teadlikkust rahvusvahelise kaitse saajate probleemidest. Tõdetakse, et kohaliku omavalitsuse ametnikud ei ole teemaga piisavalt kursis ning seetõttu ei oska nad kaitse saajaid aidata:

"Proovisime [koos ühe teise pagulasega] nendega suhteid luua, kuid sellest ei tulnud midagi välja, lükkati ühelt teisele jne. Kontakteerusime just teenuste osas, keeleõpe jne. Mul on tunne, et asi ei ole selles, et nad ei taha, vaid et nad lihtsalt ei tea."

Üks abielus oleva kaitse saaja mainis, et ta oli saanud omavalitsusest vastuse, et selleks, et oma abikaasale korralikku ja vajalikku arstiabi saada, peaks tema naine tagasi minema oma

⁹ Jaan Tõnissoni Instituut (2007). Analüüs intervjuudest rahvusvahelise kaitse saanud isikutega.

¹⁰ VRKS

päritoluriiki. Teine intervjuueeritav rääkis pikalt oma kogemusest, kuidas ta pöördus sooviga osaleda erialase täiendõppe kursustel või isegi uue elukutse omandamise infosooviga omavalitsuse sotsiaaltöötaja poole, kuid vastust tema infopäringule ei tulnudki. Lisaks tõdetakse, et *"KOV-idega on raske kokku leppida, sest nende prioriteediks on kohalikud kodanikud, mitte pagulased."*

Tugiisikud täiendasid, et sageli ei ole omavalitsuse ametnikud isegi teadlikud VRKS-i peatükist, mis kohalike omavalitsuste rolli puudutab. Fookusgrupis arvati ka, et osade sotsiaaltöötajate seas valitseb arusaam, et kaitse saajad on niivõrd väike ja marginaalne grupp, kelle pärast ei tuleks üldse palju vaeva näha.

Rahvusvahelise kaitse saajate abi ja tugiteenuste juures toodi vestlustes eeskujuks näiteid teistest riikidest (enamasti läbi sõprade või tuttavate kogemuste, kes nendes riikides elavad), kus rahvusvahelise kaitse saanutele on ette nähtud nii eraldiseisev rahaline sotsiaabi kui ka mõningased toetused elamispinna eest tasumiseks.

Teisalt leidub ka positiivseid kogemusi suhtluses omavalitsuse sotsiaaltöötajaga:

"[X] omavalitsuses suhtlesin sotsiaaltöötajatega. Iseenesest olen suhtlemisega rahul, infot jagati konkreetset ja selgelt, seletati, millised on kohalikud reeglid. Aga ei olnud võimalik arvestada, et ma olen teisest, mittekohalikust kontekstist ja minu taust on teine. Nad ei saagi seda arvestada, neil ei ole seda nende õiguslikus ruumis sees."

Positiivseid kogemusi mainiti ka riigiasutuse esindajaga:

"Kui ma sain dokumendid [kätte], anti mulle infot igasuguste kursuste kohta, ning seda kõike tookord, aastal 2007 ka pakuti - vähemalt tasuta keelekursusi, iseasi, et ma seda ei kasutanud, aga öeldi küll, et siin on meie töötaja, kes saab aidata lahendada tasuta keelekursuste küsimuse. Teine asi on see, et võiks aidata inimesi ka ümberkvalifitseerumisega, mis muidugi on samuti oluline."

Riigi poolt pakutavatest teenustest või teenuseid pakkuvatest kodanikeorganisatsioonidest nimetati Johannes Mikhelsoni Keskust (JMK) ja nende tugiisikuid, teisi organisatsioone mainiti suhteliselt vähe ning teistes kontekstides. JMK kohta leidub peamiselt positiivseid sõnu:

"Kogemus on ainult JMK integratsiooniprogrammiga – igakuised ekskursioonid Eestis. Ma sain osaleda kolmel sellisel ekskursioonil – Tallinnas, Rakveres, Tartus. Sellest said osa võtta kõik, kes Illukal olid, need kes vastuvõtukeskusest väljas, need ei saanud osaleda."

Tugiisikuid kiidetakse ka selle eest, et nad kaitse saanuid aktiivselt aitavad:

"Tugiisik käib meil külas, veab meid autoga asju ajama. Tema teeb head tööd. Võttis minu CV ja saadab seda ka, otsib tööd. Kui on vaja linna minna, siis tuleb, käime dokumente koos ajamas. Teistelt kelleltki pole abi saanud."

Välja arvatud kolm vastajat, ei olnud enamuse vastanuid midagi kuulnud Migratsiooni- ja Integratsiooni Sihtasutusest ega olnud ka teadlikud kuhu nad peaksid abi ja info saamiseks pöörduma. Integratsiooniprogrammidest ei olnud enamuse midagi kuulnud ning isegi sõna "integratsioon" oli paarile vastajale tundmatu. Nende puhul, kes Eesti varjupaiga- ja integratsioonipoliitikaga mõnevõrra rohkem kursis olid, soovisid süsteemi muutmist terviklikumaks. Ennast nähti spetsiifilise grupina, kellele nõ tavapärased integratsioonipoliitika meetmed ei sobi:

"[Oleks vaja, et] integratsioonisüsteem hakkaks paremini tööle ja et vastutavad inimesed leiaksid mingeid lahendusi neile, kes siin kaitset saanud, et nad ei jääks abituks. See on iseseisev grupp, neid ei saa võrdsustada nt venelastega Eestis, neid ei saa ühesuguselt võtta. Pagulastel on veidi teised küsimused, oma spetsiifika. Muidugi on praegu kõik ühistel alustel, aga pagulaste puhul kehtib see fenomen, et neil ei ole tuge ega abi kusagilt võtta, nende jaoks on riik ainuke, kellele nad loota saavad. Venelased Eestis on siin enamasti juba ammu ja peamine probleem on kuidas neile eesti keelt õpetada. Neil on juba kodud ja pered. Kuid pagulasel ei ole õieti midagi."

Seega, jättes kõrvale paar juhtumit, siis üldjuhul abi ja teenuseid osutavate asutustega puudus kaitse saanutel kokkupuude täielikult. Samas soov integratsiooniprogrammi või toetavate integratsioonimeetmete järele oli väga suur:

"Minu praegune olukord oleks palju parem, kui eksisteeriks kasvõi mingisugunegi integratsiooniprogramm. Hetkel pidin ma kõik enda probleemid ise lahendama, ning ei olnud ühtegi organisatsiooni, kes oleks soovinud mind aidata."

Sama täheldab ka juba üle 10 aasta Eestis elav ja hetkel hästi oma eluga toime tulev kaitse saaja:

"See ei ole nii, et ma tahan istuda kodus ja andke mulle raha. Aga [enne oleks võinud] aidata mul kodu leida, aidata mul töö leida, et ma saaksin üüri maksta. Ja et saaksin keelt õppida ja saaksin arsti juures käia."

Paljude kaitse saanute hulgas valitses arusaam, et riigile ei maksa alati lootma jääda ning selleks, et edu saavutada tuleb ka ise aktiivne olla. Viimane hoiak oli omane just neile rahvusvahelise kaitse saajatele, kes olid silmnähtavalt ettevõtliku ja ambitsioonika eluhiakuga. Ühe sellise kaitse saaja seisukoht oli selge ja konkreetne – juba puhtalt fakti tõttu, et riik on nõustunud talle kaitse andma, tuleb selle eest nõ "tasuda" lõimumisega ühiskonda:

"Põhimõtteline küsimus on see, et hädas olevat inimest, kellel midagi ei ole, võib aidata, aga tingimusel, et ta peab pärast midagi ka tagasi andma – integreeruma, hakkama tööle ja makse maksma ja ei ole riigile koormaks."

Samas leidub ka kaitse saajaid, kes on üldjuhul edukad ja esitlevad ennast kui täielikult integreerunud ja iseseisvaid indiviide, kellel Eesti riigilt peale kaitse saamise muud abi vaja pole:

"Olen poliitiline põgenik, majanduslikud huvid puuduvad. Sellest tulenevalt materiaalseid probleeme Eestile ma ei tekitanud, see oli mu põhimõtteline positsioon. Pole kunagi ühtegi toetust küsinud, ravikindlustuse maksan ise. Põhimõtteliselt on oluline, et olen väga tänulik Eesti riigile, mis päästis mu, päästis mu elu, päästis mu vabaduse, andis võimaluse päästa mu töökaaslasi, võidelda süsteemiga, mis praegu on [päritoluriigis]. [...] ilmselt ma ei ole kõige standardsem, sest sageli pagulased püüavad lahendada läbi poliitilise põgenemise oma majanduslikke probleeme. Nii et minu olukord on selline, et majanduslikult olen suhteliselt hästi kindlustatud, stabiilne, mul on teatud hoiuseid ning suhteliselt hea haridus, mis lubab mul täisväärtuslikult elada ja ma leian, et mul on väga vedanud, et [rahvusest inimene], kes Eestisse tuleb, siiski võib saada poliitilise kaitse."

Sarnast arvamust avaldasid ka mõned teised kaitse saanud vastajad: *"kui piisavalt palju pingutada, siis on kõik võimalik!"* või *"ise tuleb initsiatiiv haarata ning oma elu paika seada."* Viimase seisukoht riigi toetuse suhtes oli väga sarnane eelnevalt tsiteeritud kaitse saaja omaga: Eestile tuleb olla tänulik ainuüksi juba kaitse saamise eest, mistõttu ei peeta õigeks riigilt veel täiendavate toetuste küsimist. Antud noormehe ambitsioonid olid kõrged ning lisaks muule näitas ta mitmel korral välja ka soovi saamaks kõikide Eestis tema päritoluriigist pärit elavate inimeste eestkõnelejaks.

Kokkuvõtvalt, uuringu põhjal saab järeldada, et kaitse saanute teadlikkus neile pakutavatest teenustest ja informeeritus sellest, kuhu info ja abi saamiseks pöörduda on väga halb. Vaid mõned üksikud oskasid öelda, kuhu nad on pöördunud abi saamiseks või kuhu nad võiksid pöörduda, kui abi vaja läheb. Lisaks, kohalike omavalitsuse ametnike teadlikkuse rahvusvahelise kaitse saajate olukorrast ja abist, mida neile tuleks osutada, on väga madal. Seda tõdesid nii kaitse saanud kui ka nende tugiisikud.

Ligipääs arstiabile

Üldjuhul on neil kaitse saanutel, kes käivad tööl ja omavad töölepingut, olemas registreeritud perearst või juhtudel, kui see veel puudub, siis on nad teadlikud sellisest võimalusest ning plaanivad lähiajal ennast perearsti juures registreerida. Samas perearsti juurde pääsemine seondub sageli aga suure bürokraatiaga või tõdemusega, et selgitustöö sellest, milliseid teenuseid Eesti tervishoiusüsteem või Haigekassa toetab, on puudulik.

Oma tervisehädadele on omal jõul lahendusi püütud otsida. Akuutse terviseprobleemiga intervjuueeritav mainis, et kuigi ta on saatnud omaavalitsuse sotsiaaltöötajale suurel hulgal e-kirju, siis mingit positiivset lahendust pole veel tulnud. Lisaks ei olevat abi saadud ka ministeeriumilt või tugisikult ning perearsti juurde registreerimisel ei anta infot selle kohta, millised on üldlase võimalused ja õigused Eestis ravi saada:

"Mingit abi perearstiga seoses ei ole me saanud. Minu abikaasal on tõsine terviseprobleem]. Kuid mitte keegi ei aita teda, kuigi ma olen ise väga mitmeid kordi abi järele küsinud. Küsisin ka endise tugisiku käest, kas tal oleks võimalik mulle perearst leida, kuid kuna tal on pidevalt väga kiire, siis ei ole ta kahjuks saanud väga palju aidata. Eelmisel kuul läksin ma lõpuks Mustamäe polikliinikusse, kus ma pärisin, kas oleks võimalik saada perearsti. Lõpuks õnnestus mul ametlik taotlus perearsti saamiseks teha, kuigi ma pidin ootama 2 tundi, enne kui ma sain kellelegi üldlase oma dokumendid anda. Minu paberid võeti küll vastu, kuid mitte keegi ei selgitanud mulle Eesti tervishoiusüsteemi võimalusi – ehk milliseid teenuseid võin ma Haigekassalt oodata. See valmistas mulle väga suure pettumuse. Illuka vastuvõtukeskuses küll öeldi, et kui ma saan kõik enda rahvusvahelise kaitse dokumendid, siis ma saan ka mingit abi. Kuid ministeeriumilt ei saanud ma mitte kui midagi".

Samalaadse kogemuse osaks sai ka üks teine kaitse saaja, kes kohe peale rahvusvahelise kaitse saamist läks Haigekassasse tervisekindlustuse järgi küsima, kuid kus ta ühest vastust oma küsimusele ei saanudki: "Kohe kui staatuse sain läksin küsima, et mul peaks seaduse järgi olema automaatselt kindlustus, kuid Haigekassa ei teadnud seda üldse." Sellest vastusest selgub taas, et kaitse saajad ei ole informeeritud oma õigustest ning sellest kuidas toimib Eestis riiklik ravikindlustussüsteem.

Enam kui kümme aastat tagasi kaitse saanud mainisid, et perearstile said nad registreeritud sõprade abiga, üks vastanu tõdedes, et

"Perearst nüüd küll on, sest ma ju töotan. Kuid algul ma ei teadnud üldse mitte midagi ja ei osanud kusagile minna ja keegi ei aidanud ka. Siis ma ei käinudki arsti juures."

Samas kõige olulisem probleem ligipääsul arstiabile seostub elukoha registreerimisega, mis on nõutav tervisekindlustuse saamiseks. Mitmed kaitse saajad on pörkunud takistuse ette, et kuigi rahvusvahelise kaitse saaja staatus on neil olemas, siis puudub vajalik aadress, kuhu ennast sisse kirjutada tervisekindlustuse saamiseks:

Intervjueerija: Aga nüüd sul ilmselt on Haigekassa kindlustus, aga vahepealsel ajal - septembrist aprillini?

Pagulane: Ei olnud, mingit Haigekassa kindlustust ei olnud, ma isegi puutusin kokku ka teatud tervislike probleemidega selle tõttu.

Intervjueerija: Aga kuidas sa oleks võinud selle [Haigekassa kindlustuse] üldse saada?

Pagulane: Selleks oleks olnud vaja sissekirjutust, mingit aadressi.

Intervjueerija: Kas Illuka aadress ei sobinud?

Pagulane: Ei, see on riiklik asutus, mis asub Jaama külas, Illuka maakonnas, see ei sobinud. Oleks sobinud näiteks sotsiaalkorter, see tähendab: mingi aadress, kus on tänav ja maja nr, siis lähed registreerud Töötukassasse ja selle kaudu juba saad Haigekassa [kindlustatuse].

Kokkuvõtvalt, perearsti teenuseid kasutab või plaanib kasutama hakata enamus rahvusvahelise kaitse saanud vastajaid. Samas tõdesid kõik, et informatsiooni pakutavatest teenustest, nende saamise tingimustest ja riikliku ravikindlustuse ulatusest ja selle saamise tingimustest on väga puudulik ning enamusel puudub see veel praegugi. Tuleb arvestada asjaoluga, et osad rahvusvahelise kaitse saajad tulevad riikidest, kus ei ole kunagi olnud riiklikult korraldatud arstiabi või riiklikku tervisekindlustust ning nende süsteemide tundmaõppimine omal käel on üsna vaevarikas. Kuigi enamusel neil inimestel on õigus tervisekindlustusele, taganetakse sellistel juhtudel abi otsimisest ja seda isegi üsna akuutsete terviseprobleemide puhul. Teiseks oluliseks probleemiks on aga registreeritud elukoha puudumine, mis on takistuseks tervisekindlustuse saamiseks näiteks Töötukassas arvel olemise kaudu.

Kogemused politseiga

Kogemused politseiga pärast kaitse saamist on olnud vähestel. Lisaks juhtumile, kus politsei kutsusid naabrid (vt diskrimineerimise ja rassismi alapeatükki), on politsei kahel soovinud kontrollida dokumente. Siiski regulaarset ja sihiteadlikku kõrgendatud tähelepanu kaitse saajate suhtes politsei poolt ei ilmnenu. Kahel korral on kaitse saajad seoses nende suhtes toimepandud vargustega ka ise politsei poole pöördunud, kuid sellega seoses toimis kõik korrektselt ning etteheited puuduvad.

Suhtlusvõrgustik ja üldine lõimumine

Rahvusvahelise kaitse saajate suhtlusvõrgustik koosneb peamiselt kolleegidest, vähestest tuttavatest, kelle hulgas on ka kaasmaalasi ning kodumaal elavast perest, sugulastest ja sõpradest. Ka suhtluskogemus eestimaalastega on olemas ligi pooltelt kaitse saanutel.

Päritoluriigis elavate sugulastega suheldakse vähemalt kord või kaks kuus, sõltuvalt kommunikatsiooniviisist (nt Skype võimaluse olemasolul tihedamini, kuid tavatelefoni kasutades harvemini). Sõpradega käiakse tihedamini läbi, kuid väga sageli tuuakse aktiivse suhtluse puudumise selgituseks asjaolu, et tööd tuleb teha hommikust õhtuni ning vaba aega eriti üle ei jäägi. Sellisel elutempol on ka omad puudused, sest sotsiaalne side ühiskonnaga jääb nõrgaks ning inimestel kaob ära nõ kodutunne: *"Kuid kõigest [töö olemasolust] hoolimata, ei tundu Eesti minu jaoks olevat kui kodu. Sest ma töötan – magan – töötan – magan jne."*

Tuttavaid ja sõpru omatakse ka nende rahvusvahelise kaitse saajate hulgas, kes pärinevad samast riigist, kultuuri- või keeleruumist. Näiteks kõik valgevenelastest kaitse saajad suhtlevad omavahel, afgaanid omavahel ning Sri Lankalt pärit kaitse saanud omavahel:

"Nii [tema] kui ka [tema] on pärit Sri Lankalt. Nemad on ainukesed pagulased, keda ma tunnen. Mõnikord me helistame teineteisele saamaks lihtsalt teada, kas kõik on korras. Kuid peaaegu mitte kunagi ei ole ma neid päris elus näinud."

Samas on paljudel kaitse saanutel kontaktid ka teiste pagulastega, mis on näiteks loodud nende ühise viibimise ajal Illuka vastuvõtukeskuses. Samas mainitakse, et teisest kultuuriruumist ja regioonist pärit kaitse saajatega väga palju küll ei suhelda, kuid aeg-ajalt helistatakse või suheldakse lühidalt lihtsalt interneti teel.

Umbes pooled kaitse saanutest suhtlevad sagedasti või aeg-ajalt ka eestimaalastega. Ühelt poolt on see üsna tihti tingitud töökohast, kuid teisalt ka isiku omaenda aktiivsusest. Näiteks üks vene keelt emakeelena rääkiv kaitse saaja tõdeb, et tal on: *"tuttavaid nii eestlasi kui venelasi. Eestlased on nii isiklikud tuttavad kui ka kolleegid. Naabritega peaaegu ei suhtle, kuid näotuttavad oleme."*

Ka juba kauem Eestis elanud rahvusvahelise kaitse saanud tõdevad, et üsna mitmeid kontakte on eestimaalastega tekkinud ning aeg-ajalt (kuigi kõikide intervjuude peale kokkuvõetuna väga vähe) käiakse ka ühistel üritustel. Samas Illuka vastuvõtukeskuses elavate kaitse saanute meelestatus on kardinaalselt teine - suhtlus kohalikega puudub ning lisaks tõdetakse, et *"siin metsa sees ei ole ju kellegagi kontakti pidada."*

Tulenevalt vähesest kontaktist eestimaalastega on osade kaitse saanute teadlikkus Eesti kultuurist, ühiskonnast ja poliitikast väga pealiskaudne, piirdudes sageli vaid umbmääraste üldistustega: *"Ma ei tunne Eesti kultuuri niivõrd hästi – tean vaid, et reedeti, laupäeviti ja pühapäeviti inimesed joovad palju."* Madal teadlikkus riigist ja ühiskonnast takistab ka edukat integratsiooniprotsessi ning seetõttu on vajalik maad ja rahvast tutvustavate kohanemiskursuste loomine rahvusvahelise kaitse saanud isikutele.

Pikaajalisemalt Eestis elanud rahvusvahelise kaitse saajad on võtnud omaks osad siinsed tavad ja väärtushinnangud, mille üheks näiteks on ühe intervjuueeritava tõdemus, et ta on hakanud lõpuks harjuma faktiga, et Eesti ühiskonnas mängivad naised hoopis teistsugust rolli, kui selles kultuuriruumis, kust tema pärineb. Samas palju raskem on aga hiljuti kaitse saanutel, kes uues ühiskonnas alles orienteeruvad ning eriti keeruline on kohanduda just neil, kes on pärit kultuuriliselt kaugetest ühiskondadest.

Sarnaselt ametnikega peetakse ka eestimaalaste teadlikkust varjupaigataotlejatest või rahvusvahelise kaitse saajatest madalaks. Üks kaitse saaja tõdes, et

"[Eesti] elanikud ei tea vist üldse, et Eestis on pagulased. Viimati kui Jõhvis käisin, siis tervitasin [seal elavaid] mustanahalisi, üks kohalik tuli juurde ja küsis, et kas ma tunnen neid ja kes nad on. Olid üllatunud kuuldes, et nad on pagulased. Enamus ei tea midagi pagulastest."

Ühes intervjuus märgitakse pooleldi irooniliselt, et *"vaevalt eestlased siinsete pagulaste olukorrast midagi teavad, võttes arvesse silmade pööritamist, kui tööle kandideerid. Samas huvi on, isegi uudishimu."*

Sarnase kriitilise hinnangu eestimaalaste teadlikkusele annab ka juba 90ndate lõpus kaitse saanud meesterahvas:

"Sa tõstatasid üsna keerulise ja problemaatilise teema. Kahjuks inimesed Eestis ei tea mitte midagi pagulastega seonduvatest küsimustest ja probleemidest. Kui nad saavad teada, et Eestis elavad põgenikud – varjupaigataotlejad ja pagulased – siis satuvad nad hämmingusse ning küsivad: kas tõesti ka Eesti võtab vastu põgenikke? Ning sellised juhtumid on meie elus igapäevased. Probleem on ka selles, et riik ei taga mingit toetust ja abi pagulastele nende lõimumiseks, ning ka inimesed ei tea nendest probleemidest mitte kui midagi ning seega ei pööra ka keegi sellele küsimusele tähelepanu."

Siiski leidub ka positiivseid kogemusi: ühest ettevõttest tööd otsinud kaitse saaja kirjeldas, kuidas talle öeldi kohe ära, et tööd sealt saada ei ole. Seejärel aga natuke enda olukorda selgitades ning mainides, et tema näol on tegemist rahvusvahelise kaitse saajaga ning ta

sooviks saada ükskõik millist tööd, tuldi talle vastu ning juhatati edasi järgmise vastutava isiku juurde.

Intervjuudes arutlesid kaitse saajad mitmel korral, et rahvusvahelise kaitse saanud saaksid avalikkuse teadlikkuse tõstmises ka ise palju ära teha. Peamise probleemina nähti sealkohal aga asjaolu, et sageli leidub teemasid ja asjaolusid, mida nad väga põhjalikult lahti seletada ei saa – seda just põhjusel, et alati on kodumaale jäänud keegi, keda võidakse oma sõnavõttudega tahtmatult kahjustada või ohtu seada. Paljudel juhtudel ei sõltu aga avalikkuse hoiak konkreetse sihtriigi enda tegevusest, vaid nagu seda ühe kaitse saaja poolt mainiti, siis väga sageli määrab tavainimeste suhtumise pagulastesse või varjupaigataotlejatesse see, mis toimub teistes Lääne-Euroopa sihtriikides ning eriti just neil juhtudel, kus varjupaika otsitakse vaid oma majandusliku heaolu parandamise eesmärgil:

"Kusjuures tahan märkida, et Eesti on eelisseisus - kuna Eestil suuri sotsiaaltoetusi ei ole, siis ei ole see ka pagulaste tuleku motiiviks, see ilmselt on hea, sest Prantsusmaale tahavad kõik, tahavad toetusi ... [...] Sest kui inimene tõesti põgeneb, et päästa enda elu, siis on ta tänulik ja küll ta püüab hakkama saada, kui ta tahab enda majanduslikku olukorda parandada, siis ta tahabki ainult toetusi ja ei integreeru ja ei soovi sellesse kultuuri sulanduda. Ja see tekitab sotsiaalse probleemi, sest maksumaksjad ei saa aru, miks ta peab nende eest maksma, nad ju ise võiksid töötada, aga lihtsalt ei taha."

Taolise mõttekäiguga nõustub ka teine kaitse saaja, kes möönab, et ta "oleks olnud hoopis teistmoodi inimene, kui Eestis oleks olnud [suured] sotsiaaltoetused – ma ei oleks nii tugev ega iseseisev praegu."

Infokanalid

Uudiseid ja infokanaleid jälgivad regulaarselt umbkaudu pooled intervjuudel osalenud rahvusvahelise kaitse saajatest. Erinevate infoväljade kasutamise põhjal võib täheldada jagunemist kahte erinevasse gruppi: ühelt poolt rahvusvahelise kaitse saajad, kes jälgivad nii Eesti kui ka välismaa (peamiselt päritoluriigi) infokanaleid. Näiteks mainisid kolm kaitse saajat, et lisaks kodumaal toodetud uudistele vaatavad nad aktiivselt ka venekeelset Aktuaalset Kaamerat, või jälgivad muid Eesti kanaleid (nii inglisekeelset ERRi, venekeelset Delfit või Postimeest): "väga sageli loen internetis [venekeelset] Postimeest, Illukal vaatasin Eesti telekanaleid, kuid siin kodus mul veel ei ole telerit. Kuulan ka raadiot."

Teine grupp rahvusvahelise kaitse saajaid, enamasti just vene keelt kõnelevad isikud, tarbib uudiseid peamiselt kas Venemaa meediakanalitest või siis tarbitakse ainult päritoluriigi meediat:

"Vene internetilehti loen. Ma ei tea isegi Eesti omasid. Viimati vaatasin NTV-st Pronkssõduri kohta infot, mingi lugu oli."

"Vaatan internetilehekülgi, Eesti uudiseid ei loe. Loen kaukaasia saite, kuid neid ka mitte väga põhjalikult, sest erilist usaldusväärust neil ei ole."

Samas interneti ja muid info- ja kommunikatsioonivahendeid kasutavad kõik intervjuueeritavad, seda kas siis suhtluseks pere, sõprade või tuttavatega või siis praktiliseks infootsinguks (töö, keelekursuse jmt olulise info leidmiseks).

Kokkuvõtvalt uuringust selgub, et vaid üks kolmandik vastanutest sai infot osaliselt ka Eesti meediakanalitest, samal ajal kui ülejäänud kas tarbisid Venemaa või päritoluriigi meediat või ei kasutatud üldse mingeid infokanaleid.

Ühiskondlik aktiivsus

Väga vähestel rahvusvahelise kaitse saajatel on siiani olnud kogemus osalusega Eesti ühiskondlikus ja poliitilises elus. Kuigi mainiti, et kodakondsuse olemasolul läheksid nad valima väga meeleldi: *"Kui mul oleks võimalus hääletada valimistel, siis ma teeksin seda kindlasti,"* siis peamiselt tõdetakse siiski fakti, et kuna kaitse on saadud üsna hiljuti (isegi kuni 3-4 aastases perspektiivis), siis on see teema nende jaoks veel üsna kauge ning ettekujutlust Eesti poliitilisest elust eriti veel ei omata. Lühikeses perspektiivis on rahvusvahelise kaitse saajate jaoks esmatähtis oma elukorralduse toimima saamine ning alles seejärel lisanduvad sinna täiendavad aspektid nagu näiteks poliitiline või ühiskondlik aktiivsus. Ühe intervjuueeritava sõnutsi ei saa ta *"küll hääletada, kuid see ei ole mulle ka väga oluline, teised õigused on mul aga eestlastega samad: mul on õigus ajada äri, elada, õppida, ma ei ole diskrimineeritud."* Üks juba kauem Eestis elanud ning alalise elamisloa saanud intervjuueeritud kaitse saaja on osalenud ka kohaliku omavalitsuse valimistel, kuid ka tema mainib, et suurt huvi poliitiliseks aktiivsuseks tal *"kahjuks pole."* Samas jääb osadel juhtudel oma ühiskondlikule poliitilisele aktiivsusele madala hinnangu andmise paljuski madala teadlikkuse ja info puudumise taha, sest nagu mitmed kaitse saanud mainisid, siis nad isegi ei tea, kas ja kuidas võiksid nad Eesti poliitilises elus osaleda.

Paar intervjuueeritud kaitse saajat olid passiivsema hoiakuga, tundmata mingit huvi Eesti poliitika vastu või mainides, et nad on Eestis vaid külalised. Üks kaitse saanu tõdes, et kuigi poliitilises elus ta osaleda ei sooviks, siis oleks tal aga huvi ühiskondliku tegevuse vastu.

Tulevikuperspektiivid

Tulevikuperspektiivide väljendamise suhtes oldi enamasti üsna ettevaatlikud. Valgevenest pärit kaitse saajad avaldasid üksmeelselt arvamust, et mingil hetkel soovitakse kindlasti tagasi kodumaale minna või vastasel korral, nagu üks kaitse saanud tõdeb, soovib ta esmalt:

"Veenduda, et ma ei saa Valgevenesse tagasi minna. Alles seejärel hakkab mõtlema, kuhu minna edasi. Eesti ei sobi mulle kliima poolest. Euroopa slaavikeelsetesse riikidesse - Sloveenia, Tšehhi. Mul on seal lihtsam."

Teised aga tõdesid, et hetkeseisuga ei ole näha, et olukord nende päritoluriigis võiks väga kiiresti muutuda: *"Võib-olla tõesti siis, kui situatsioon [päritoluriigis] väga drastiliselt [positiivses suunas] muutub, siis ma läheksin tagasi, kuid hetkel näib küll nii olevat, et jään edasi Eestisse."* Sestap ollakse tulevikuperspektiivide suhtes suhteliselt realistlikud ning üldjuhul mainitakse, et vähemalt hetkel on plaan Eestisse jääda. Seda sageli just põhjusel, et alternatiivi kodumaale naasmiseks eriti pole:

"Olen sunnitud [siia jääma], sest olukord minu kodumaal ei muutu ja ametlike allikate ning rahvusvaheliste publikatsioonide järgi näib, et muutub isegi veel hullemaks."

Üks lastega pere selgitas, et kuna nende lapsed on juba väga hästi Eesti ühiskonda integreerunud ning räägivad eesti keelt, siis ei ole mõtet hakata tegema väga suuri plaane kodumaale naasmiseks, kuigi samas tõdedes, et lapsed otsustavad täiskasvanuks saades loomulikult ise, kuhu jääda või edasi minna.

Teisalt on märgatav tooni muutus just nende rahvusvahelise kaitse saanute hulgas, kes veel tööd leidnud ei ole:

"Ma isegi ei tea, mida teha. Siin [keskuses elamine] on üks ellujäämise asi. Eesti keele oskuse puudumise tõttu on [võimalik] palk madal. Tahaksin ära minna, sest teistes riikides on palk parem, kuid ka seal on vaja keelt osata. Internetis on tööpakkumisi välismaale, kuid räägitakse, et petetakse palju ja muud probleemid. Seega lühiaja plaanid on leida tööd. Ma jääksin küll Eestisse, kui tööd saaksin."

Sarnaselt mõtleb ka teine kaitse saaja:

"Kui me leiaksime siin tööd, siis me ei läheks kusagile, sest siin teavad paljud vene keelt, siin on lihtsam. Aga kui ei leia tööd, siis sõidaks Norrasse või Soome, sõltuvalt sellest, kus tööd leiame."

Juba pikemalt Eestis elanud rahvusvahelise kaitse saaja selgitab, miks ta on otsustanud Eestisse jääda: *"Jah, muidugi [plaanin ma Eestisse jääda]. Kuid kõik teised kellega ma algul [90ndate lõpus ja 2000ndate alguses] koos olin, on juba ära läinud. [X] on Irimaal, mõni on Soomes või Stockholmis või Taanis. [X] kutsub mind: "Tule Irimaale!", aga ma ei taha uuesti otsast peale alustada. Siis peaks võtma naise ja lapsed ja kõik algusest peale."*

Üks Eestis juba pikemalt elanud rahvusvahelise kaitse saaja kurtis olukorra üle, kus ta ei saanud luba tuua Eestisse oma vanemad: *"on täiesti arusaamatu, et missugustel põhjustel ei ole võimalik Eestisse elama kutsuda oma vanemaid?"*. Kahe teise kaitse saaja puhul võib perega taasühinemine samuti päevakorda tõusta, kuna mõlemal juhul jäid päritoluriiki maha ka nende lapsed.

Kokkuvõtlikult avaldas 18 intervjuueeritavat soovi Eestisse jääda, nende hulgas kolm inimest seadsid tingimuseks sobiva töökoha leidmise. Erandiks on siinkohal Valgevenest pärit kaitse saanud, kes kõik soovivad olukorra muutudes pöörduda tagasi kodumaale. Kolimist teisse riiki peetakse kurnavaks suureks elumuutuseks, mida rahvusvahelise kaitse saajad on niigi palju kogenud omamata seejuures kindlustunnet, et nende elu uues kohas märkimisväärselt paraneks.

4 FOOKUSGRUPP TUGIISIKUTEGA

Uuringu lõppfaasis viidi läbi fookusgrupp-intervjuu tugiisikutega. Alates 2008. aastast tegutsevad tugiisikud aitavad pagulasi Eesti ühiskonnaga lõimumisel suunates ja juhendades neid tööhõive, tervishoiu, hariduse ja sotsiaalteenuste valdkonnas. Tugiisikud saavad pakkuda uutele kohanejatele suhtlemist (ärakuulamist), nõustamist, keelelist tuge, osaliselt ka psühholoogilist abi.

Tugiisikutega fookusgrupp-intervjuu läbiviimise eesmärgiks oli lisada uuringule täiendav analüütiline mõõde, hindamaks rahvusvahelise kaitse saajate integreeritust Eesti ühiskonnas – kuivõrd tugiisikud omavad head ülevaadet kaitse saanute hetkeprobleemidest ja nende taustast, siis suudavad nad esilekerkinud probleemid asetada ka laiemalt Eesti konteksti. Lisaks toimis tugiisikute fookusgrupp-intervjuu rahvusvahelise kaitse saanud inimeste intervjuudest saadud informatsiooni valideerijana. Fookusgrupp-intervjuu viidi läbi poolstruktureeritud küsimustiku abil, mis baseerus rahvusvahelise kaitse saanute intervjuude esmasel analüüsil.

Rahvusvahelise kaitse saajate integreerimisel Eesti ühiskonda töid tugiisikud ühe peamise aspektina välja, et keeleõpe ja selle toetamine riigi poolt on üheks kõige olulisemaks teguriks nende pikaajalise integreerituse tagamisel. Ka tugiisikud nõustasid, et keeleõppe pakkumine kaitse saajatele on täna Eestis väga puudulik, samas kui selle tähtsust kaitse saaja jaoks on raske ülehinnata. Fookusgrupis jäi kõlama ettepanek, et keelekursustel osalemine võiks olla seotud sotsiaaltoetuste saamisega, nagu see toimib näiteks mõnedes teistes Euroopa riikides.¹¹ Tugiisikud kinnitasid kaitse saanute väiteid, et keelekursustele saada on keeruline ja järjekorrad sinna saamiseks on pikad. Sellest tulenevalt tehti ühtlasi ettepanek, et Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus (MISA) võiks kvoodi alusel eraldada teatud arvu keeleõppe kohti sellele sihtrühmale. Samuti avaldati arvamust, et täiendavalt võiks toimuda eraldi kohanemisprogramm ka rahvusvahelise kaitse saajatele nagu see on hetkel olemas uusimmigrantidele.

Töö otsimise ja leidmise suhtes töid sarnaselt kaitse saajatega ka tugiisikud välja, et töö leidmine on palju lihtsam pealinnas, kus võimalusi on palju avaramalt. Tugiisikute poolt mainiti ka seda, et mustanahalistel on psühholoogiliselt palju kergem multikultuurses keskkonnas hakkama saada kui mõnes väiksemas linnas:

¹¹ Euroopa riikide praktikaid uusimmigrantide lõimimisel vaata Kallas, K., Kaldur, K. (Toim.) (2008). *Integratsioonipoliitikad ja meetmed. Heade praktikate uuring Rootsi, Taani ja Suurbritannia näitel*. Balti Uuringute Instituut/Integratsiooni Sihtasutus.

"Suures linnas on rohkem võimalusi ja mustanahalistel on pealinnas kergem. Mitte et nad ei torkaks seal silma, vaid neid aktsepteeritakse seal rohkem, kui mõnes väikeses kohas."

Töö otsimise puhul tõdeti tugiisikute poolt ka seda, et sageli määrab linna valiku juba see, kui kaitse saajal on võimalus kellegi juurde elama minna, kas või ajutiselt:

"Võib-olla nüüd, kui üks pagulane on ka Tartus, siis võib-olla tuleb ka siia neid rohkem. Just seeläbi, et tema juures saab natuke aega ööbida, et otsida ja vaadata. Sest kuna neil pole alguses elukohta ja ei mingit võimalust seda saada – pole toetust ega tuge –, siis ta peab otsima kedagi, kes kuskil juba on."

Nagu tsitaadist näha, kinnitasid ka tugiisikud oma kogemusest, et täna seaduses kehtestatud kord rahvusvahelise kaitse saaja vastuvõtmiseks kohalike omavalitsuste poolt ei toimi ja pea eranditult kõik kaitse saajad on elukoha ja töökoha leidnud kas oma tuttavate või tugiisikute abil. Seetõttu ei toimi ka seadusandja soov kaitse saanute proportsionaalsest jaotumisest kohalike omavalitsuste üksuste vahel.

Kui tugiisikutelt küsida, kas mõni rahvusvahelise kaitse saaja on ka nende poole pöördunud palvega leida talle elukoht, siis nõustuvad sellega kõik tugiisikud ja ütlevad, et see ongi peaküsimus:

"Kui nad kaitse ja elamisloa saavad, siis need raskused alles hakkavadki. Oodata vastust Illukal on raske, aga seal on katus pea kohal ja teised inimesed ümberringi. Kuid elamisloa saades ta ongi omapead, ei ole tal ei töökohta ega korterit ja siis tulebki teadmine, et teda ei olegi kellelgi vaja. Loomulikult me oleme selle kadalipu läbi käinud, aga ükski kohalik omavalitsus ei ole valmis võtma pagulasi linna või mis iganes omavalitsusüksusesse."

Rahvusvahelise kaitse saajale elukoha leidmise juures tõdevad tugiisikud, et kuigi nad on ka ise aktiivselt elukoha otsimisel ning kohalike omavalitsustega suhtlemisel abistanud, siis nende hinnangul on see suhteliselt tulutu protsess. Vestlusest koorus välja, et peamine probleem omavalitsusega suhtlemisel on just viimase teadmatus ning eelarvamused, kusjuures viimane kerkib esile eriti väiksematest kohtades. Omavalitsuste peamine hirm näib tugiisikute sõnutsi olevat see, kui ühele kaitse saajale sotsiaalkorter või elukoht anda, siis võivad talle järgneda ka teised: *"Esimene küsimus omavalitsuses oli, et kas neid hakkab nüüd massiliselt siia tulema?"* Seega sarnaselt kaitse saanutega kinnitasid ka tugiisikud, et ametnike, eelkõige kohalike omavalitsuse ametnike teadlikkus rahvusvahelise kaitse saajate olukorrast ja seaduses (VRKS) sätestatud vastuvõtmise korrast on väga madal kui mitte olematu.

Vestlusest mainiti juhtumit, mis leidis aset ühes Eesti väiksemas kohalikus omavalitsuses, kus kaitse saajale oldi küll nõus sotsiaalkorterit eraldama, kuid asjade edasise ajamise käigus selgus, et tegelikkuses oli omavalitsuse soov vaid väga halvas seisukorras olev korter kaitse saaja vastuvõtmise korral saadavatest riigieelarvelistest vahenditest ära remontida.

Lisaks probleemidele elukoha leidmisel on tugiisikute sõnutsi alguses üsna halvas olukorras ka juba töö leidnud kaitse saajad, kuna neid kasutatakse ära kui kõige odavamad tööjõudu – palk on väike, tööpäevad pikad ning puhkepäevi väga vähe. Fookusgrupi vestluses toodi näiteks üks juhtum, kus kaitse saajal on juba tekkinud terviseprobleemid ületöötamisest, kuid kus ka tugiisik selles olukorras aidata ei saa, sest siis kaotaks inimene sissetuleku.

Erinevalt kaitse saajatest, kellest enamik (13/15st) kinnitas, et nad töötavad ametlikult töölepinguga, kommenteerisid tugiisikud, et “mustalt” ehk mitteametlikult töötavad nende teada endiselt mitmed kaitse saajad või siis lepinguga, kus on sätestatud miinimumpalk ning ülejäänud osa tasutakse “mustalt”. Tugiisikute kommentaar kinnitab esialgse uurijate kahtluse, et mitte kõik kaitse saajad ei tundnud end piisavalt turvaliselt, et rääkida ausalt oma töösuhetest.

Rääkides rahvusvahelise kaitse saajate erialase väljaõppe võimalustest ja sellega kaasnevatest probleemidest, tõdesid tugiisikud, et väga paljuski jääb ühelt poolt puuduliku eesti keele oskuse ja teisalt ka vajaliku registreeritud elukoha puudumise taha:

"Mina uurisin, et millised on nende haridussoovid ja millised on võimalused Eesti riigis ja soovid olid täiesti adekvaatsed: oskustöölised nagu näiteks juuksur, elektrik, ehitaja, akende-uste valmistaja, kokk. Aga võimalused taanduvad kõik keelele. Uurisin ka võimalusi, et kus neil Eestis oleks võimalik tasuta õppida, sest raha neil ei ole. Võimalus on küll kutsehariduseks, kuid kutsekoolis on vajalik eesti keel ning vähesed erialad on vene keeles. Võimalus on kasutada Tööturuameti teenuseid, kuid vajalik on sissekirjutus ja eesti keel. Ja siis ongi ukSED kinni."

Seega, selleks et omandada tööturul vajalikud oskused ja teadmised, on vajalik eesti keele oskus, kuid tasuta eesti keele õppimise võimalusi peaaegu ei ole. Taaskord tõstatub teravalt vajadus rahvusvahelise kaitse saajatele eesti keele õpetamise korraldamine või mingil muul viisil abi osutamine keeleõppeks.

Teine fookusgrupis käsitletud teemadering puudutas rahvusvahelise kaitse saajate ootuseid uue asukohamaa suhtes ja hoiakuid. Tugiisikud mainisid, et riiki saabunud varjupaigataotlejate ning kaitse saanute ootused on sageli "ulmelised" – ehk nad ei kujuta endale ette, mis neid Eestis ees ootab. Samuti tõdeti ühe tugiisiku poolt, et kaitse saajate endi hoiakute muutmine on sageli sama tähtis võrreldes muude toetavate meetmetega, kuna

kaugematest kultuuridest pärit kaitse saajad peaksid aktsepteerima Eesti ühiskonnas väljakujunenud tavasid, norme ja väärtusi. Viimane puudutab eriti just suhtumist naistesse:

"[kaitse saajad] peavad neid tõsiselt võtma, et nad on aktsepteeritud ka siin ühiskonnas ja nad ei ole lihtsalt koduperenaised, vaid et nad käivad tööl ja tegelevad samuti mingite asjadega. Alguses ei võta nad naisi üldse tõsiselt."

Samas tuuakse teise tugiisiku poolt välja, et ükskõik millisenä riik integratsiooniprotsessi ka ei näeks, siis inimene ei tohiks kindlasti kaotada päritoluriigis omandatud identiteeti:

"Samas on oluline, et kui ta siin suhtleb, et siis ta ei kaota oma kultuuri ja kombeid ja tõekspidamisi, et ta ikkagi inimesena jääks iseendaks. Aga kultuurid on nii erinevad ja kuna ta ei saa Eesti rahvast ja kultuuri muuta, siis peab ta ikkagi kohanema natuke ja mõned piirid alla laskma."

Kultuurikonflikte tuleb ette sageli. Tugiisikud mainisid peamiste probleemidena lubadustest kinnipidamise vähest väärtustamist ning eriti just kellaaegadest mitte kinnipidamist, mis osadel kaitse saajatel on alguses tekitanud probleeme ka töökohtadel. Kultuurikonflikte aitaks vähendada mingil määral kohanemiskursuste olemasolu, kus Eesti ühiskondlikke väärtusi tutvustatakse ning mõistmise kasvatamiseks antakse ülevaade ka Eesti maa ja rahva ajaloost.

Teisalt nähakse lõimumise ühe takistusena ka asjaolu, et selleks, et rahvusvahelise kaitse saaja saaks olla hästi integreeritud, peab eelkõige tal endal olema huvi antud maa vastu. Tugiisikud selgitavad, et kui varjupaigataotleja algne eesmärk on hoopis mõni teine riik, siis ükskõik kui palju teda ka integreerida ei püütaks, ei kannaks see tegevus vilja:

"Kui ta ikka ei näe ennast siin riigis edasi elamas, siis see keeleõpe, või pigem olematu keeleõpe, ning muud asjad nagu kunst ja kultuur jätavad ta täiesti külmaks."

Samas näitasid intervjuud kaitse saajate endiga, et enamus neist soovib oma tulevikku siduda Eestiga ning see loob hea pinnase ka valmisolekut uue asukohamaa kultuuri ja ühiskondlike väärtustega kohanemiseks.

Arutledes laiemalt võimalikkuse üle nii tänaseid kui ka tulevase kaitse saajaid Eesti ühiskonda integreerida, tõdesid tugiisikud, et Eestil on veel hea võimalus neid ühiskonnaga siduda. Kuna siiani on tegemist olnud väga väikese arvu inimestega, siis tuleks integratsiooniprobleeme kiiremas korras lahendama hakata enne, kui tekivad Lääne-Euroopa näitel suured kogukonnad, mille keskel indiviid ka ilma riigi abi ja toetuseta väga hästi hakkama saab. Kui kaitse saanuid ei toetata, siis arvasid tugiisikud, et mingil hetkel nad loobuvad ja jäävadki suhtlema vaid omavahel:

"Juba praegu on näha, et nad elavad mitmekesi ühes korteris ja ei lähe sellest kogukonnast välja. Seda on praegu juba väga selgelt tunda. Nad hakkavad unustama neid väheseid teadmisi teistest keeltest ja suhtlevad vaid omavahel, sest nii on kergem."

Kokkuvõtvalt kinnitasid tugiisikud samu probleeme, mis kerkisid ka intervjuudest rahvusvahelise kaitse saajatega: praegune seaduses kehtestatud vastuvõtusüsteem ei toimi, rahvusvahelise kaitse saajad saavad toetuda vaid oma tuttavate ja mingil määral ka tugiisikute abile nii elukoha kui töökoha leidmisel ja ka muus osas. Lisaks on eesti keele õpe olematu, takistades kaitse saanutel nii paremate töökohtade leidmist kui ka erialase täiendõppe saamist. Tugiisikud kinnitasid uurijate kahtlust, et vaatamata kaitse saajate endi väidetele, töötavad mitmed neist siiski mitteametlikult omamata töölepingut. Tugiisikute ettepanekutena jäid kõlama vajadus suurendada kohalike omavalitsuse ametnike teadlikkust rahvusvahelise kaitse saajate olukorrast ja ka kehtivast korrast nende vastuvõtmisel, parandada eesti keele õppe võimalusi ning luua kohanemisprogramm, mis aitaks kaitse saanutel paremini integreeruda Eesti ühiskonda.

5 JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Võttes aluseks intervjuude põhjal kogutud info ja raportis esitatud analüüsi, sõnastab uuringumeeskond siinkohal rahvusvahelise kaitse saanud isikute Eesti ühiskonda integreerimise hetkeolukorra, kitsaskohtade ja väljakutsete kohta järgmised järeldused ja nende põhjal tehtavad ettepanekud:

1. **Käesoleval hetkel Välismaalastele rahvusvahelise kaitse andmise seaduses sätestatud rahvusvahelise kaitse saanud isikute vastuvõtmise kord ei toimi** (vaata VRKS peatükk 4). Intervjueeritud kaitse saanud inimestest on tasuta keelekursustel (MISA kohanemisprogrammi kaudu) käinud vaid üks inimene, kohaliku omavalitsuse tuge eluaseme leidmisel (sealhulgas sotsiaalkorterit) ning abi sotsiaal- ja tervishoiuteenustest või teavet oma õigustest ja kohustustest ei ole saanud aga ükski intervjueeritav. Abi on saadud tugiisikutelt ja üksikutel juhtudel ka Sotsiaalministeeriumist. Antud uuringu raames ei olnud eesmärgiks võetud hetkel toimiva vastuvõtukorra põhjalikum analüüs, kuid intervjueeritavatelt saadud info põhjal saab järeldada, et VRKS-is sätestatud kord vajab põhjalikku ümberkorraldamist ja teatud osades teistele alustele viimist. Kuna Eestis toimib juba välismaalaste (nn. uus-immigrantide) lõimumise kava,¹² mille osaks on ka välismaalaste kohanemisprogramm, siis on ettepanek korraldada ka rahvusvahelise kaitse saanud inimeste lõimumine – tööturule integreerumine ja keeleõpe – nende meetmete raames.
2. **Rahvusvahelise kaitse saanud inimestele pakutav kaasabi oma elu sisseseadmisel ja integreerumisel Eesti ühiskonda vajab senisest süstemaatilisemat lähenemist.** Kui käesoleval hetkel, tulenevalt sihtrühma väga väikesest arvust (45 inimest), on nendele toetuse pakkumine ja kaasabi korraldatud üksikjuhtumite põhiselt, siis võttes arvesse varjupaigataotluste arvu hüppelist kasvu viimastel aastatel ja sellest tulenevat rahvusvahelise kaitse saanud isikute arvu kasvu, on vajalik kujundada rahvusvahelise kaitse saanud isikute Eesti ühiskonda integreerumise laiaulatuslik programm, mis hõlmaks nii eluaseme leidmist ja muid elukorralduslikke küsimusi kui ka ligipääsu

¹² Vaata “Eesti Lõimumiskava 2008-2013” (<http://www.kul.ee/index.php?path=0x2x1424>) ja “Kohanemisprogramm kolmandate riikide kodanike lõimumiseks Eestis” (<http://www.meis.ee/kohanemisprogramm>).

sotsiaal- ja tervishoiuteenustele ning edukaks integratsiooniks vajalikku tuge (keeleõpe, infoedastus jne).¹³

3. **Üheks suurimaks kitsaskohaks rahvusvahelise kaitse saanud isikute integreerumisel Eesti ühiskonda ning oma elukorralduslike küsimuste lahendamisel oli infopuudus.** Käesoleval hetkel puudub süstemaatiline info edastamine rahvusvahelise kaitse saanud isikute õigustest, kohustustest, neile pakutavatest teenustest või muust abist, mis on oluline nende integreerumisel Eesti ühiskonda. Sellest tulenevalt on vajalik luua keskne infopunkt, mis abistaks rahvusvahelise kaitse saanud inimesi kõikvõimaliku infoga. Selliseks infopunktiks võib kujuneda Migratsiooni ja Integratsiooni Sihtasutus "Meie Inimesed" (MISA), kes täna juba korraldab uusimmigrantide vastuvõttu ja integratsiooni.
4. **Rahvusvahelise kaitse saajatega kokkupuutuvate ametkondade – nii kohaliku omavalitsuse ametnike kui ka riigiametnike - teadlikkus kaitse saanud isikute õiguslikust staatusest ning neile pakutavatest teenustest vajab parandamist.** Uuringu põhjal saab väita, et riigiametnike ja kohaliku omavalitsuse ametnike teadlikkus rahvusvahelise kaitse saanud isikutest Eestis on puudulik. Teadlikkust tuleb tõsta nii rahvusvahelise kaitse saanud isikute õiguslikust staatusest Eestis kui ka neile pakutavatest teenustest ja teenustele ligipääsu korraldusest. Uuringust selgus, et sageli on kaitse saanutega kokkupuutuvate riigiametnike (Töötukassa, Haigekaasa, Sotsiaalkindlustusamet) ning kohalike omavalitsuste ametnike (registripidajad, sotsiaaltöötajad) suhtumine pagulastesse tõrjuv, mis võib tuleneda nende vähesest informeeritusest. Vastavate ametnike koolitamine ja informeerimine suurendaks ka info kättesaadavust kaitse saanute jaoks (vaata eelmist punkti), kuna tihti on just need ametkonnad kohad, kuhu rahvusvahelise kaitse saanud isik pöördub abi saamiseks.
5. **Rahvusvahelise kaitse saanud isikute ligipääs tasuta eesti keele õppele vajab parandamist.** Käesoleva uuringu põhjal selgus, et vaid üks (1/21) kaitse saanud inimesest on saanud võimaluse osaleda tasuta keeleõppe kursustel. Mitmed intervjuueeritavad on proovinud endale tasuta kursustele kohta saada, kuid ei ole olnud edukad, kuna kas puudub elukoha registreerimine vastavas kohalikus omavalitsuses või ei ole tasuta kursustel enam kohta. Eesti keele oskus on kõigil intervjuueeritutel puudulik, samas huvi ja valmisolek keelt õppida on olemas. Arvestades asjaolu, et esiteks, keeleoskus on eriti

¹³ Uuringu läbiviimise hetkel oli Sotsiaalministeerium koostöös Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni (IOM) Tallinna esindusega koostamas programmdokumenti rahvusvahelise kaitse saanud isikute integreerimiseks Eesti ühiskonda. Süsteemset lähenemist pagulaste integratsioonile kujundav dokument valmib 2011. aasta lõpuks.

oluline just töökoha saamiseks ja teiseks, rahvusvahelise kaitse saanud isikud töötavad tihti pikkade tööpäevadega töökohtadel, on soovitatav keeleõpet korraldada integreerituna erialase täiendõppega ja töötavate pagulaste puhul töökoha-põhiselt.

6. **Raskused töökoha leidmisel või töötamisel ebakindlate suuliste kokkulepete alusel viitavad vajadusele kujundada senisest tõhusamad meetmed rahvusvahelise kaitse saanud isikute tööturule integreerimiseks.** Kuna rahvusvahelise kaitse saanud isikute arv Eestis on väike, siis peaksid tööturule integreerimise meetmed keskenduma niinimetatud pakkumise poolele, ehk töötaja oskuste, teadmiste ja informeerituse parandamisele. Teiste Euroopa riikide kogemusele tuginedes ja käesoleva analüüsi põhjal saab teha järgmised soovitused tööturu integratsiooni meetmete osas:

- a. Keeleõpe peab olema seotud kas praeguse või tulevase töökohaga. Erialane täiendõpe (näiteks Töötukassa koolitused) peab olema integreeritud keeleõppega.
- b. Sihtrühma senisest suurem informeeritus ja kaasatus tööturu tugiteenustesse nagu näiteks Töötukassa poolt pakutavatesse koolitus- ja muudesse teenustesse.
- c. Teadlikkuse tõstmine "mustalt" töötamise ebaseaduslikkusest ja negatiivsetest aspektidest.
- d. Riigi poolt toetatavate praktikakohtade programmi loomine uusimmigrantidele, sealhulgas rahvusvahelise kaitse saanud isikutele, eesmärgiga paremini integreerida nende senised oskused Eesti tööturu vajadustega.¹⁴

7. **Registreeritud elukoha puudumine on takistuseks paljudele rahvusvahelise kaitse saanud inimestele osadele teenustele ligipääsuks ja see probleem vajab püsivat lahendust.** Eelkõige puudutab see neid rahvusvahelise kaitse saanud isikuid, kes erinevatel põhjustel elavad ka pärast kaitse saamist Illuka varjupaigataotlejate vastuvõtukeskuses ega saa keskuse aadressi registreerida oma elukoha aadressina. Registreeritud elukoha puudumine ei võimalda kaitse saanutel saada endale tervisekindlustust Töötukassa tööturukoolitustel osalemise kaudu ega osaleda MISA poolt korraldatavatel eesti keele õppe kursustel. Registreerimata elukoht takistab kaitse saanud isikul osa saada nendest elukorralduse sisseseadmiseks ja integreerumiseks olulistest teenustest ning vajab seetõttu kiiret, kuid püsivat lahendust.

¹⁴ Täpsemalt teiste riikide praktikatest pagulaste ja uusimmigrantide integreerimisel tööturule vaata Kallas, K., Kaldur, K. (Toim.) (2008). *Integratsioonipoliitika ja meetmed. Heade praktikate uuring Rootsi, Taani ja Suurbritannia näitel*. Balti Uuringute Instituut/Integratsiooni Sihtasutus.